

STUDII

ETERNIZAREA VOINȚEI LUI DE CUIUS PRIN INTERMEDIUL SUBSTITUȚIILOR FIDEICOMISARE

Florina POENAR*

Résumé: Eternisation de la volonté du de cuius par substitution fidéicommissaire.

Les substitutions fidéicommissaires trouvent leur origine dans le droit romain où elles étaient une modalité d'organiser la transmission du patrimoine du disposant selon sa volonté. C'était le pater familias qui avait le pouvoir de décider ce qui va se passer avec ses biens après sa mort en choisissant la manière dont ils seront utilisés et aussi leur destination. Ces substitutions fidéicommissaires ont été largement répandues en Europe durant l'époque féodale ayant comme principal objectif la conservation des biens au sein de la même famille. Pourtant, le législateur du Code Civil roumain de 1846 a pris une position complètement opposée en les interdisant.

Si le droit romain donne une grande importance à la volonté individuelle, une fois le Code Civil de 1846 adopté, la balance s'incline vers la protection de l'intérêt général. Mais, le nouveau Code Civil a essayé la conciliation de ces deux approches contraires en garantissant ainsi un équilibre entre le besoin de respecter la volonté du de cuius et la protection de l'intérêt général.

C'est ainsi que le nouveau Code Civil maintient le principe de la prohibition des substitutions fidéicommissaires, mais il valide la substitution fidéicommissaire simple, unique et limitée dans le temps. C'est-à-dire, celle-ci par laquelle le disposant dénomme un seul substitué (gratifié) sans avoir la possibilité de lui imposer l'obligation d'administrer et de transmettre les biens reçus, lors de son décès, à un second substitué (gratifié) désigné par le disposant.

Les nouvelles dispositions du Code font prévaloir la volonté du de cuius aux normes juridiques. Elles donnent ainsi une liberté plus grande à celui qui testera sans "éterniser" toutefois la volonté du de cuius. En effet, il n'y a que les substitutions fidéicommissaires simples qui sont permises pendant que celles graduelles et perpétuelles sont prohibées.

Mots clés : *successions ; substitution fidéicommissaires ; substitution vulgaire ; code civil*

Cuvinte cheie: *succesiuni; substituții fideicomisare; substituții vulgare; cod civil*

INTRODUCERE

Dreptul de proprietate privată este în prezent garantat de Constituție și este considerat un drept fundamental al omului, apărat prin tratate internaționale ratificate și de România, dintre care locul cel mai important este ocupat de Convenția europeană a drepturilor omului și art. 1 din primul Protocol adițional.

Dreptul de proprietate este un drept absolut, în virtutea căruia, titularul are libertatea oricărei acțiuni sau inacțiuni în legătură cu dreptul său. Pe de altă parte dreptul de proprietate privată are un caracter perpetuu, ceea ce înseamnă că el dăinuie atâta vreme cât există bunul asupra căruia poartă¹. Unul din cele trei atribute ale dreptului de proprietate este dispoziția. Din punct de vedere juridic, dispoziția asupra unui bun proprietate privată poate să îmbrace forma unui act între vii sau pentru cauză de moarte. "Așadar, odată intrat în patrimoniul unei persoane, dreptul se supune dispozițiilor titularului atât pentru perioada în care acesta se află în viață, cât și după moarte"².

Absolut, exclusiv și perpetuu, dreptul de proprietate nu este nelimitat. El se exercită în limitele stabilite de lege. Limitări ale dreptului de proprietate întâlnim și în materia dreptului de moștenire în acele ipoteze în care legiuitorul a considerat că există interese superioare care impun o restrângere a atributelor dreptului de proprietate³. Una din limitele dreptului de dispoziție privitor la bunurile moștenirii o reprezintă substituțiile fideicomisare, care constituie obiect de studiu al prezentei lucrări.

Am ales această temă deoarece am fost impresionată de schimbarea majoră adusă de dispozițiile Noul Cod Civil în materia substituțiilor fideicomisare. Spre deosebire de Codul civil de la 1864, care sancționa cu nulitatea absolută și integrală orice dispoziție care conținea o substituție fideicomisară, actuala reglementare recunoaște, în anumite condiții, valabilitatea substituțiilor fideicomisare. Astfel, s-a afirmat în doctrină că dispozițiile din noua reglementare constituie „una din cele mai îndrăznețe încercări normative de a sfida legile naturii, acordând voinței autoritate și dincolo de pragul morții”⁴.

Am considerat utilă și oportună o analiză a substituțiilor fideicomisare atât în conformitate cu vechea reglementare, cât și în conformitate cu dispozițiile noului Cod Civil.

Analiza este structurată în 6 secțiuni.

În cadrul primei, am realizat un scurt istoric al substituțiilor fideicomisare, pentru a vedea evoluția instituției și pentru a găsi premisele care l-au determinat pe legiuitorul român de la 1864 să interzică categoric substituțiile fideicomisare. Pentru a înțelege mai bine importanța juridică pe care a avut-o de-a lungul timpului

substituția fideicomisară, am avut în vedere noțiunea de *fideicomis*, noțiune ce ar putea fi considerată celula primară în cadrul dezvoltării ulterioare a instituției pe care o analizăm.

În cea de-a doua am realizat o analiză juridică a substituțiilor fideicomisare, reliefând elementele constitutive ale substituțiilor, iar pentru o prezentare mai dinamică și mai complexă a acestora am inserat decizii ale instanțelor judecătorești. De asemenea, am analizat natura juridică a substituțiilor fideicomisare și natura actului care generează dreptul în patrimoniul substituitului, probleme care, deși au suscit dezbateri la nivelul literaturii franceze, ele nu au prezentat interes la nivelul doctrinei române atât timp cât substituțiile erau interzise de Codul Civil de la 1864.

A treia secțiune cuprinde o scurtă prezentare istorică și juridică a substituției vulgare, cu accent pe acele elemente care o deosebesc categoric de instituția substituțiilor fideicomisare. Uneori distincția dintre substituțiile fideicomisare și alte instituții nu este, sau cel puțin nu a fost ușor de realizat, de aceea am analizat în cadrul capitolului IV trei operațiuni care sunt similare substituțiilor fideicomisare: fideicomisul fără obligație, legatul rămasășitei și dublul legat condițional. Am încercat să aducem argumente pentru a susține acea parte a doctrinei care recunoaște valabilitatea acestor operațiuni.

Secțiunea a cincea este dedicată sancțiunii aplicabile substituțiilor fideicomisare în viziunea Codului Civil de la 1864. Pentru a justifica sancțiunea nulității absolute și integrale care lovește atât cea de-a doua liberalitate făcută substituitului, cât și cea prevăzută în favoarea instituitului, am prezentat detaliat rațiunile care au stat la baza interdicției. De asemenea, am identificat un mecanism juridic care permite validarea uneia din cele două liberalități.

În cuprinsul secțiunii VI intitulată „Prohibițiile între vechiul și noul Cod” am încercat să realizăm o analiză detaliată a dispozițiilor noului Cod Civil consacrate substituțiilor fideicomisare. Am recurs la analiza expunerii de motive, la Hotărârea Guvernului nr. 277 din 11 martie 2009 pentru aprobarea Tezelor prealabile ale proiectului de lege - Codul civil, la reglementările Codului civil francez pentru a explica contradicția care aparent exista între art. 993 și 994 NCC. Având în vedere limitările aduse principiului liberei circulații a bunurilor prin intermediul substituțiilor fideicomisare, legiuitorul francez a preferat să mențină principiul prohibiției substituțiilor fideicomisare, cu excepția cazurilor în care ele sunt autorizate de lege, iar cazurile în care sunt permise de lege sunt extrem de numeroase. Această abordare se pare că a fost preluată și de noul Cod Civil.

De actualitate și interes este și analiza condițiilor, respectiv a efectelor substituțiilor fideicomisare în lumina actualului Cod Civil, analiză care se regăsește în cuprinsul ultimului capitol consacrat substituțiilor fideicomisare. De asemenea,

având în vedere dispozițiile noului Cod Civil am încercat să oferim un răspuns la următoarea întrebare: are loc o eternizare a voinței lui *de cuius* prin intermediul substituțiilor fideicomisare?

I. Prohibirea substituțiilor fideicomisare

I.1.: Limitele legale ale voinței lui *de cuius*

Liberalitățile ca specie a actelor cu titlu gratuit⁵ evidențiază, la prima vedere, dezinteresul și altruismul. În doctrină⁶ s-a afirmat că „transmiterea cu titlu gratuit este forma cea mai înaltă a colaborării sociale, care constituie scopul suprem al dreptului; ea dă satisfacție sentimentelor afective, care, alături de interesele, și mai presus de ele, sunt și rămân marele motor al vieții sociale”. Având în vedere latura socială a liberalităților, s-ar presupune ca ele necesită un regim juridic favorabil, care să încurajeze astfel de manifestări de generozitate.

Dar, așa cum se susține în doctrină⁷, „nu totul este roz în privița actelor cu titlu gratuit”. Actele cu titlu gratuit sunt periculoase deoarece amenință numeroase interese; în cazul liberalităților, întotdeauna îmbogățirea unei persoane presupune însărăcirea corelativă a unei alte persoane.

Liberalitățile constituie, în primul rând, un pericol pentru însuși autorul actului întrucât conferă un folos unei alte persoane și nu autorului actului. „Acestea reprezintă atât manifestarea unor sentimente, a intenției de a procura un avantaj (*animus donandi*) din partea autorului dar și motiv de râvnire și de nemulțumire din partea celor care ar fi primit bunurile în lipsa acestor manifestări de voință (moștenitorii legali). De unde rezultă și riscul ca autorul liberalităților, victimă a propriilor pasiuni, să cedeze unei situații neanalizate sau să fie înșelat, fiind victimă a manoperelor altor persoane.”⁸

Liberalitățile constituie, de asemenea, un pericol pentru familia dispunătorului⁹. Bunurile, ca obiect al liberalității, sunt scoase, de regulă, din sânul familiei, ele fiind împărțite după alte reguli decât cele ale moștenirii *ab intestato*. Moștenirea legală constituie regula în materie succesorală¹⁰ și a fost creată ca un instrument de coeziune familială, orice excepție de la regulile generale de transmitere a moștenirii fiind necesar să fie controlate.

Nu în ultimul rând, liberalitățile constituie un pericol pentru însuși beneficiarul actului¹¹. Acesta, fiind atras de perspectiva obținerii unui avantaj, riscă să accepte condiții sau sarcini care pot să îi pună în pericol libertatea. Dispunătorul profită de statutul privilegiat pe care îl are ca să își impună punctul de vedere „cu riscul unui abuz de poziție dominantă”¹². Acest risc este serios deoarece, adeseori, liberalitățile

sunt instituite sub condiție sau impun numeroase sarcini care urmează să fie executate de către beneficiar.

Această dublă fațetă a actului cu titlu gratuit (a liberalităților) – generos, dar periculos - explică regimul juridic dual al acestuia: pe de-o parte există reglementări care îi permit autorului actului să dispună de bunurile agonisite după cum crede de cuviință, în conformitate cu principiul libertății de voință, iar de cealaltă parte, există norme care limitează voința dispunătorului.

Dreptul de dispoziție asupra patrimoniului pentru cauză de moarte se exercită de titular până în momentul decesului, prin acte juridice esențialmente revocabile care, datorită acestui caracter, pot fi oricând retractate sau modificate. În consecință, devoluțiunea moștenirii printr-un contract propriu-zis, adică printr-un act cu caracter irevocabil, este interzisă de lege „prin oprirea pactelor asupra succesiunilor nedeschise (viitoare)”¹³; astfel, dreptul de opțiune succesorală nu poate fi exercitat sub nicio formă (act unilateral sau contract) de către prezumtivii moștenitori decât de la data deschiderii moștenirii, din momentul în care aceștia devin succesibili¹⁴.

Tot astfel, ocrotind rudele apropiate ale lui *de cuius*, legea îi interzice acestuia din urmă să facă acte cu titlu gratuit, prin care ar aduce atingere rezervei succesoriale, destinate moștenitorilor rezervatari. Desigur, orice persoană fizică, atunci când își exprimă ultima voință, are dreptul de a face acte cu titlu gratuit în favoarea oricăror persoane, dar numai în limitele cotității disponibile. S-a explicat necesitatea acestei instituții având în vedere că „pe cât de necesar este de a asigura dreptul de a testa, pe atât este de necesar de a împiedica pe testator să abuzeze de acest drept, dispunând de întreaga avere în favoarea străinilor și în paguba membrilor apropiați ai familiei”¹⁵.

Nimănui nu-i este îngăduit să stabilească, printr-un act de ultimă voință, transmisiunea bunurilor care îi aparțin, însă doar pentru cazul propriei sale morți. „Dispunătorul nu poate să stabilească prin voința sa soarta patrimoniului său și după moartea celor cărora le-a lăsat aceste bunuri”¹⁶. Altfel spus, dispunătorul nu va putea stabili după voia sa devoluțiunea succesorală din generație în generație - o ordine succesorală pentru urmașii săi, denumită substituție fideicomisară, aceasta fiind interzisă de Codul de la 1864 sub sancțiunea nulității absolute¹⁷.

1.2.: Scurt istoric al substituțiilor fideicomisare

1.2.1. Noțiune

Substituțiile fideicomisare își au originea în dreptul roman, unde reprezentau un mijloc de organizare a transmisiunii averii dispunătorului după bunul său plac. Romanii nu au cunoscut noțiunea de substituție fideicomisară ca atare, mecanismul

specific ei fiind asigurat prin intermediul unor operațiuni distincte ca figuri juridice dar care, în esență, odată executate, aveau aceeași finalitate (finalitatea specifică substituțiilor de astăzi). Acestea erau substituțiile și fideicomisele.¹⁸

Substituirea de moștenitori reprezenta acel mecanism prin care dispunătorul numea o persoană care să ia locul celui instituit moștenitor în situația în care acesta din urmă nu ar fi cules moștenirea. „Cuvântul substituție (de la *sub-instituo*) înseamnă, în materie de moștenire, dispoziția prin care testatorul instituie în ordine subsidiară o persoană pentru cazul în care persoana instituită ca moștenitor în primul ordin nu ar deveni erede.”¹⁹

Substituirea de moștenitori era, de fapt, o instituire condițională, ceea ce presupune că „nu produce efect decât la împlinirea condiției – dacă persoana instituită în ordine anterioară nu devine erede: fie pentru că refuză, fie pentru că a murit, fie pentru că nu poate deveni”²⁰. Această dispoziție avea ca și scop îndeplinirea, cât mai exactă, a voinței testatorului, prin evitarea în mare măsură a unor situații nedorite de acesta, precum caducitatea testamentului ori aplicarea dreptului de acrescământ în cazul pluralității de moștenitori sau legatari. Se cunoșteau trei forme ale substituției de moștenitor.

Substituția vulgară (*substitutio vulgaris*), cea obișnuită, consta în instituirea în ordine subsidiară a unui erede pentru eventualitatea în care instituitul în rang superior nu ar putea sau nu ar vrea să își asume calitatea de moștenitor²¹. Acest subiect va fi analizat ulterior, într-un capitol distinct, pentru a scoate în evidență distincțiile care există între substituția vulgară și substituția fideicomisară²².

Substituția pupilară (*substitutio pupillaris*) era o instituire de moștenitor „făcută de un părinte de familie pentru fiul său impuber, pentru cazul când acesta din urmă ar fi supraviețuind tatălui său, ar fi murit înainte de a fi atins vârsta pubertății și prin urmare înainte de a avea *testamenti factio activa*, adică înainte de a fi capabil de a testa”²³. Trebuie menționat faptul că, în cazul substituției pupilare, substituitul este moștenitorul fiului alieni iuris devenit sui iuris după moartea lui pater familias. Substituția pupilară era un atribut exclusiv al puterii părintești, era un instrument prin care pater familias își exercita această putere (*patria potestas*) și avea ca finalitate suplinirea voinței impuberilor²⁴. Codul Calimach a reglementat substituția pupilară, denumind-o „subrânduirea sărăimănească” și a prevăzut la art. 775 că „părinții pot orându-i nevrâstnicilor săi copii moștenitoriu, la parte bărbătească până la împlinirea vârstei de douăzeci ani, iar la partea femeiască până la împlinirea vrâstei de optsprezece ani, însă numai pentru câte vor lăsa din însăși averea lor”²⁵.

Substituția quasi-pupilară (*substitutio quasi pupillaris*) care consta în numirea de către testator a unui moștenitor pentru descendentul său incapabil (lipsit de minte). Substituția trebuia efectuată în favoarea descendenților alienatului sau în lipsa descendenților, în favoarea fraților și surorilor alienatului, părinții având libertatea

să aleagă substituitul numai în cazul în care nu existau alte rude apropiate ale copilului alienat.²⁶

În ceea ce privește fideicomisul, este necesară o analiză mai detaliată deoarece acesta constituie mecanismul care a stat la baza apariției și dezvoltării instituției substituțiilor fideicomisare, mai mult decât atât, noțiunea de fideicomis „ar putea fi considerată celula primară în cadrul dezvoltării ulterioare a instituției pe care o analizăm”²⁷. Terminologic, *fideicomisum* (*fides*, -ei = încredere, *commito* = a da, a încredința) însemna în vechiul drept o rugămintă adresată unei persoane apropiate. Se foloseau, de altfel, și alți termeni speciali, cum ar fi „*fidei comitto*” (încredințez) sau „*roggo*” (rog).²⁸ Intransigența formalismului juridic din epoca clasică romană a determinat căutarea unei alternative (unei alte instituții pe lângă cea a legatului), a unei forme suplă de exprimare a ultimei voințe, o formă care „să contrazică reglementările excesive și să dezrobească inițiativa particulară incitată de conservatorismul juridic la rebeliune”²⁹.

1.2.2. Origine și evoluție

Originea fideicomisului “o găsim în domnia lui Octavian Augustus ca o nouă manieră de a dispune mortis causa cu titlu particular: testatorul ruga pe una dintre persoanele care primeau ceva din avere să dea unul sau mai multe bunuri unui terț beneficiar”³⁰. S-a susținut că rădăcinile fideicomisului trebuie căutate „adânc în abisul istoriei, mai exact în antichitate, când apăruse deja obiceiul de a face dispoziții de ultimă voință prin intermediul unei simple rugăminți adresate unei persoane de încredere, fie ea moștenitor sau orice altă persoană, aleasă de către cel care lasă moștenirea”³¹.

Fideicomisul încheiat cu titlu mortis causa era, așadar, o manieră indirectă și precativă de a lega. O terță persoană (*fiduciarius*), una de încredere, cum însuși termenul ne-o indică (de regulă o persoană din grupul amicilor, ei înșiși fiind gratificați, prin legate testamentare sau chiar prin instituiți ca succesori testamentari) primea, din partea dispunătorului, o dispoziție de ereditate (*hereditas fideicomissa*) referitoare la o parte din averea sa succesorală sau doar la un bun ori serviciu determinat (*singulae rei fideicommissum*) pe care trebuia să le pună la dispoziția unui beneficiar (*fideicommissarius*).³² Fideicomisul constituia o practică cu totul în afara reglementărilor juridice stricte. Credința că cel însărcinat își va îndeplini promisiunea nu se putea baza decât pe loialitatea și onestitatea persoanei căreia îi era încredințată³³. Era vorba de o rugămintă amicală în care nu aveau ce căuta exigențele impuse de reglementarea judecătorească.³⁴

Dezvoltarea relațiilor comerciale și implicit imposibilitatea îndeplinirii formelor cerute pentru întocmirea testamentului de cei plecați în țările îndepărtate a constituit impulsul necesar creării unui instrument juridic care să le permită, fără forme, să dispună de bunurile lor după moarte. Fideicomisul s-a născut, deci, în interesul negustorilor, în interesul, de fapt, al clasei dominante. Lipsa de restricții de formă („putea fi făcut în formă orală, inserat într-un codicil chiar neconfirmat prin testament, în prezența a 5 martori”³⁵), de fond („grevat putea fi oricine culegea ceva din succesiune indiferent cu ce titlu: erede, legatar, un alt fideicomisar, moștenitor *ab intestato*”³⁶) a presupus o extindere rapidă a fideicomisului. În formă incipientă, „fideicomisul putea funcționa și între incapabili”³⁷, aspect care relevă absența oricăror constrângeri.

Până a lua forma substituției fideicomisare, fideicomisul a suferit mutații succesive, mai ales în privința sancțiunii sale juridice. Dacă în epoca veche romană, înainte de Augustus, nimeni nu putea fi silit să execute fideicomisul³⁸, existând doar o sancțiune morală și religioasă în cazul nerespectării, în epoca clasică, frecvența cazurilor în care fiduciarul nu-și îndeplinea promisiunea, l-a determinat pe Augustus să stabilească o sancțiune juridică³⁹ în cazul în care fiduciarul refuza să-și îndeplinească datoria. Pe de altă parte, „în epoca împăratului Tiberius Claudius Augustus Germanicus (41-54 d. Cr.), apăruse chiar instituția pretorilor fideicomisari (*praetores fideicommissarii*) care, la Roma, se ocupau de clauzele de fideicomis”⁴⁰ care deveniseră, așa cum am menționat anterior, obligatorii din timpul domniei lui Octavianus Augustus Caesar.

De asemenea, grație unui senatusconsult (*Senatusconsultum Pegasianum*), succesorul care refuza moștenirea din cauza enormității fideicomisului pe care îl avea de îndeplinit față de fideicomisar, putea fi constrâns, printr-o acțiune specială, să îi dea curs, pierzând astfel quarta legitimă ce îi era rezervată. În sfârșit, în timpul împăratului Nero Claudius Drusus Germanicus Caesar (54-68 d. Cr.), prin senatusconsultul Trebellianu, fideicomisarilor li s-a asigurat și exercitarea acțiunilor hereditare contra fiduciarilor succesori (sub forma unor *actio utiles*, după cum Gaius indică în *Instituțiunile sale*)⁴¹.

Într-o notă, autorii Codului Calimach explică în felul următor apariția în dreptul roman a fideicomisului: „Romanii, fiind opriți de legile lor a lăsa moștenire sau legatum la un om, ce nu era orășan (cetățean-T.S.) roman, și la alte oarecare persoane, și fiindcă unii nici avea voie a face testament, care întâmplându-se de multe ori să aibă rudeni sau prieteni, lăsa moștenirea și legături la acele persoane. Deci dar, lăsând în ivală (la vedere - T.S.) moștenitoriu sau legatariu pe unul din neaparații moștenitori (moștenitori rezervatari - T.S.) sau pe vreun prieten, orășan roman, îl ruga, ca să dea ori toată moștenirea sau parte din ea sau legatum la acela, căruia în ivală nu-l putea lăsa moștenirea sau legatum. Iar fiind

aceasta rămânea în voința rânduitului moștenitoriu (moștenitorul care a fost instituit – T.S.) sau legatar, carele adeseori din lăcomie călca credința (încrederea - T.S.) și jurământurile, nu da moștenirea sau legatum după orânduirea testatorului, pentru aceasta dar împăratul Augustus au dat fideicomiselor putere de lege; iar în urmă lipsind acele opriri (interdicții - T.S.) pentru care atuncea se făcuse fideicomisum, s-au urmat pentru alte pricini, pentru care se fac astăzi, precum mai jos vom vedea. Împăratul Iustinian au legiuit fideicomisum întocmai ca legatum; pentru acestea dar și noi arătam în scurt, câte s-au socotit de trebuință.”⁴²

Romanii au cunoscut două feluri de fideicomise: fideicomisul de familie – era acea formă de fideicomis prin intermediul căruia dispunătorul lăsa un bun fiduciarului, cu condiția ca acesta din urmă să-l lase, la rândul său, urmașilor sau unei alte persoane din cadrul familiei⁴³ și avea ca finalitate păstrarea bunurilor în sânul unei familii pentru ca aceasta să-și conserve puterea economică și, implicit, pe cea politică. Prin urmare, avem o serie de transmisiuni având fiecare, ca dată, moartea persoanei grevate. A doua formă de fideicomis era cunoscut sub denumirea de fideicomis de ereditate și putea să aibă ca obiect întreaga avere a dispunătorului ceea ce presupunea faptul că se deosebea de fideicomisul de familie doar din punct de vedere cantitativ.

Fideicomisul de familie este cel care prezintă o deosebită importanță datorită faptului că a devenit celebru în dreptul francez sub numele de „substituție fideicomisară”, prin care nobilii urmăreau menținerea averii în familie. Dreptul celui dintâi născut, așa-numitul privilegiu al primogeniturii, era, desigur, un mijloc eficace pentru a asigura păstrarea bunului în familie. Însă acest mijloc s-a dovedit „neîndestulător, căci moștenitorul neexperimentat sau stăpînit de patima risipei putea irosi bunurile moștenite, înstăinându-le sau grevîndu-le în timpul vieții sale”⁴⁴. De aceea substituțiile aveau rolul de a opri, în fiecare generație, înstrăinarea sau grevarea bunurilor ce formau obiectul substituției, pentru ca acestea să poată fi transmise, fără atingere, generației următoare.

Substituțiile fideicomisare au căpătat o largă dezvoltare în societatea feudală. În evul mediu, principala sursă de bogăție era pământul, moșia pe care proprietarul dorea să o păstreze întreagă, din generație în generație, în mâinile urmașilor săi. „Bogații erau, așadar, obligați să rămână bogați”⁴⁵.

Însă, cu timpul, dezvoltarea mijloacelor de producție a adus cu sine ivirea burgheziei pe arena istoriei. Clasă în ascensiune la acel timp, burghezia începe să construiască, alături de modestele ateliere meșteșugărești ale epocii feudale, mari întreprinderi de manufactură, creând în felul acesta, între oameni, condițiile unor noi raporturi de producție.

Manufacturile aveau, însă, nevoie de imobile pentru a se întemeia și a se dezvolta, de o producție agricolă sporită pentru ca muncitorii ce lucrau în ele să poată fi hrăniți. În același timp, cei ce produceau mărfurile, cât și comercianții care le distribuiau aveau nevoie de capitaluri, de credit pentru investiții și funcționarea întreprinderilor. Libera circulație a bunurilor, intensificarea producției agricole, siguranța creditului, erau condițiile cerute pentru ca noile raporturi economice să se poată dezvolta. Din pricina acestor condiții, nevoile economice ale burgheziei în ascensiune veneau în conflict cu vechile așezări juridice feudale, potrivite pentru o economie naturală, dar care alcătuiau tot atâtea frâne ce stânjeneau dezvoltarea producției și schimbul de mărfuri⁴⁶.

În special, substituțiile fideicomisare apăreau ca o piedică ce trebuia sfărâmată. În primul rând, imobilizarea proprietății funciare timp de generații prin oprirea de a înstrăina și de a greva impusă substituțiilor succesivi, crea un fel de „bunuri de mână moartă”⁴⁷ familiale, în directă contradicție cu principiul liberei circulații a bunurilor.

În al doilea rând, grevatul, fiind obligat să transmită la moartea sa bunurile inalienabile pe care le-a moștenit, nu era decât un fel de uzufructuar sau, mai corect spus, era un proprietar cu puteri limitate deoarece adevăratul drept de proprietate presupune exercitarea neîngrădită a celor 3 atribute: usus, fructus și abusus.

La jumătatea secolului al XVIII-lea, regalitatea franceză, analizând consecințele și dezavantajele substituțiilor fideicomisare (ca de exemplu prevalența perpetuă a voinței individuale asupra legii sau condamnarea proprietății funciare la o imobilitate exagerată și, în același timp nejustificată) a interzis printr-o ordonanță din august 1747 substituțiile perpetue, limitându-le la două generații⁴⁸.

Însă, odată cu Revoluția franceză de la 1789 și cu preluarea puterii politice de către burghezie, instituția substituției fideicomisare a fost desființată, întrucât constituia „o stavilă în calea noii orânduiri”⁴⁹. Motivele care au stat la baza acestei interdicții sunt atât de ordin politic – distrugerea puterii ce se afla în mâna nobilimii cât și de ordin economic – asigurarea liberei circulații a bunurilor. Unul din primele acte ale Revoluției a fost Decretul din 14-15 noiembrie 1792 în care se arăta că: „Toate substituțiile sunt interzise și prohibite pentru viitor. Substituțiile făcute înainte de publicarea prezentului decret, indiferent în ce acte sunt statuate, care nu sunt deschise la data acestei publicări, sunt și rămân abolite”⁵⁰. Codul francez de la 1804, „rod al biruinței burgheziei în ascensiune”⁵¹ a interzis, cu valoare de principiu, substituțiile fideicomisare, arătând la art. 896 că „Orice dispoziție prin care donatarul, eredele instituit sau legatarul va fi obligat să conserve și să remită unui terț, va fi nulă, chiar în privința donatarului, eredelui instituit sau legatarului”⁵². Interdicția nu era una absolută, codul civil admitând o derogare prevăzută la art. 1048

și 1049 din același act normativ: erau admise substituțiile fideicomisare făcute în folosul nepoților dispunătorului sau copiilor fraților și surorilor. Așadar substituitul nu putea să fie decât un copil al instituitului⁵³.

Trebuie, totuși, amintit faptul că atât în timpul lui Napoleon cât și în scurta perioadă a restaurației monarhiei din Franța, nevoia de a consolida tronul prin renașterea unei aristocrații puternice, a adus după sine, sub o formă sau alta, reînvierea vremelnică a substituțiilor fideicomisare⁵⁴.

De remarcat, însă, felul în care a evoluat atitudinea burgheză față de instituția substituției fideicomisare. Dacă, la început, a fost hotărât ostilă acesteia, mai târziu, fără a îndrăzni, totuși, să reînvie pe față vechea instituție aristocrată, a sfârșit prin a recurge la procedee juridice prin care să obțină rezultate asemănătoare, dacă nu chiar identice cu cele ce decurgeau din instituția prohibită, cum ar fi fideicomisul fără obligație, legatul rămășitei sau al prisosului, sau dublul legat condițional.

În ceea ce privește reglementările vechiului drept românesc, acestea recunoșteau valabilitatea substituțiilor fideicomisare. Astfel, în „Adunarea” lui Andronache Donici, pravilă apărută în 1814, se face următoarea mențiune cu privire la substituția fideicomisară: „Asemenea poate să lase omul moștenirea sa la unul, îndatorându-l ca să ție și să păzească, sau toată moștenirea sau numai o parte dintrânsa pentru rânduitorul moștenitor (care se numește în pravilă fideicomisaru) arătându-se foarte curat gândul și voința ce are. Deci, acela ce este însărcinat în fideicomisaru nu poate întru nici un chip a înstrăina vreun lucru din moștenirea ce i s-a încredințat a o păzi pentru altul”⁵⁵.

În Codul Calimach apărut în anul 1817 la Iași și care cuprindea în materie testamentară dispoziții referitoare la limba de moarte, la formele testamentului, la revocarea și nulitatea testamentului, este, de asemenea, inserată o dispoziție ce privește substituția fideicomisară în art. 770: „după întâia rânduire de moștenitori pote testatorul să facă și subrânduire (substituție) adică a doua, a treia, a patra, rânduire de moștenitori. Celi întâiu înscris moștenitorul se numește rânduitor și moștenesce trăindu ori voindu sau nefăcându-se vrednicu moștenirii, iar cel de al doulea se numește subrânduitor și moștenesce întâmplându-se a nu moșteni subrânduitor și moștenesce murind sau lepădându-se de moștenire ori făcându-se nevrednicu și aceasta se numește obicinuita subrânduire”⁵⁶.

Și Codul Caragea a admis substituțiile fideicomisare, însă C. civ. român actual le-a interzis cu desăvârșire. Raționamentul care a stat la baza acestei interdicții absolute a constat în faptul că substituțiile încalcă două principii generale de drept civil și anume: principiul liberei circulații a bunurilor și principiul potrivit căruia nimeni nu poate dispune decât pentru cazul morții sale. Într-adevăr, prin intermediul acestui mijloc juridic, dispunătorul scoate, practic, bunul din circuitul civil, obligându-l pe

instituit să îl conserve și să-l remită substituitului după moartea sa. Pe de altă parte, testatorul își impune voința și cu privire la devoluțiunea moștenirii instituitului, fapt inadmisibil deoarece testamentul este un act juridic unilateral, solemn, esențialmente personal și irevocabil.

Legiuitorul român de la 1864, după modelul Codului civil napoleonian, a interzis substituțiile fideicomisare. Spre deosebire de legislația franceză (Codul civil francez de la 1804), Codul civil român nu admite nicio atenuare a principiului prohibiției, ceea ce face ca interdicția să fie una absolută: „Substituțiile sau fideicomisele sunt prohibite; orice dispoziții prin care donatarul, eredele instituit sau legatarul va fi însărcinat de a conserva și a remite la o a treia persoană, va fi nulă, chiar în privirea donatarului, a eredelui numit sau a legatarului”⁵⁷ (art. 803 Cod civil de la 1864).

Reforma dreptului succesoral francez din 2006, prin legea nr. 728 din 23 iunie 2006, a adus cu sine și modificarea textului art. 896 Cod Civil, acesta având în prezent următorul conținut: „Dispoziția prin care o persoană este însărcinată să conserve și să remită unui al treilea nu produce efecte decât în cazul în care ea este autorizată de lege”. Operațiunile „autorizate prin lege” sunt reprezentate de liberalitățile graduale (art. 1048-1056 Cod civil francez) și de liberalitățile reziduale (1057-1061 din același act normativ)⁵⁸.

O modificare radicală de optică a intervenit în materia substituțiilor fideicomisare o dată cu intrarea în vigoare a noului Cod Civil, prin recunoașterea ca licite, în anumite condiții, a substituțiilor fideicomisare: „o liberalitate poate fi grevată de o sarcină care constă în obligația instituitului, donatar sau legatar, de a conserva bunurile care constituie obiectul liberalității și de a le transmite, la decesul său, substituitului desemnat de dispunător”⁵⁹ (art 994 noul Cod Civil).

II. ANALIZĂ JURIDICĂ A SUBSTITUȚIILOR FIDEICOMISARE

II.1. Elementele constitutive ale substituțiilor

Potrivit Codului Civil de la 1864 în art. 803: „Substituțiile sau fideicomisele sunt prohibite; orice dispoziții prin care donatorul, eredele instituit sau legatarul va fi însărcinat de a conserva și de a remite la o a treia persoană, va fi nulă, chiar în privirea donatorului, a eredelui instituit sau a legatarului”⁶⁰ se instituie o prohibiție în materie testamentară cunoscută sub denumirea de substituție fideicomisară. Legiuitorul pornește de la trasarea succintă a interdicției substituțiilor sau fideicomiselor, pentru ca, în continuare, să ne fie dezvăluite situațiile care, în concepția sa, se încadrează în această prohibiție.

Un exemplu este elocvent pentru o înțelegere exactă a noțiunii: Primus dispune în primă proprietate de un bun în favoarea lui Secundus, stipulând însă condiția ca Secundus să conserve și să remită bunul la decesul său altui beneficiar, Tertius. În cele ce urmează îl vom numi pe Primus „dispunător”, pe Secundus „instituit” și pe Tertius „substituit”.

Substituția fideicomisară este, așadar, o dispoziție prevăzută în actul de liberalitate-donație sau testament - prin care dispunătorul obligă pe beneficiarul liberalității (legatar sau donatar), numit și instituit sau grevat (fiduciar), să conserve bunurile primite și să le transmită, în tot sau în parte, la moartea sa, unei alte persoane, numită substituit (fideicomisar), desemnată tot de dispunător⁶¹. Alți autori au definit substituția fideicomisară ca fiind „o dublă liberalitate succesivă având de obiect același bun în plină proprietate, în așa fel ca primul rânduit să culeagă dreptul transmis de la dispunător, cu titlu de proprietar, însă cu sarcina de a păstra - adică de a nu aliena dreptul său - și de a-l transmite la moartea sa de către al doilea rânduit, care să culeagă dreptul transmis cu titlu de proprietar prin moștenire de la primul rânduit, însă în puterea voinței dispunătorului inițial și a ordinei succesoriale create de acesta”⁶².

Din teza a doua a articolului în discuție, precum și din definiția dată, se poate evidenția că legiuitorul urmărește interzicerea nu doar a substituțiilor cuprinse în testamente (numite fideicomise), dar și a celor incluse în donații (pentru care folosește termenul mai general de substituție).

Conform practicii judiciare atunci „când testatorul instituie pe unul din fiii săi ca legatar și îl obligă ca la moarte, să transmită bunurile testate copiilor săi, testamentul conține o substituție de moștenitor prohibită de lege”⁶³ precum și de câte ori „un testator dispune prin testamentul său ca universalitatea bunurilor să treacă la instituit pentru a o conserva până la moarte, iar după moarte averea aceea să treacă în proprietatea substituitului, aceasta constituie o substituție fideicomisară, precum o definește art. 803 pentru care testamentul urmează a fi anulat”⁶⁴.

Substituția fideicomisară este o liberalitate dublă și succesivă. Ea are ca scop să reglementeze dinainte devoluțiunea succesorală a aceluiași bun, în viitor, din generație în generație, căci dispunătorul poate să nu se mulțumească cu desemnarea unui singur substituit. Așadar dispunătorul poate să nu se oprească la două liberalități, ci el poate să îl greveze pe primul substituit cu o substituție în folosul unui al doilea substituit, pe cel de-al doilea cu o substituție în folosul unui al treilea substituit ș.a.m.d, caz în care substituția este graduală. Atunci când substituția este făcută în folosul descendenților la infinit, ea este veșnică⁶⁵.

Având în vedere normele imperative care reglementează domeniul substituțiilor fideicomisare și sancțiunea drastică aplicabilă în cazul în care suntem

în prezența unei astfel de operațiuni (nulitatea absolută a celor două liberalități), unii autori⁶⁶ au considerat că este imperios necesar a se găsi un criteriu după care să se recunoască existența unei substituții prohibite. Chestiunea prezintă o mare importanță deoarece textul art 803 Cod civil de la 1864 este „laconic și lipsit de precizie”⁶⁷. Anterior adoptării Codului de la 1864, când substituțiile erau permise, nu s-a dat o mare importanță delimitării acestei instituții de alte operațiuni similare având în vedere că nici una dintre acestea nu era sancționată cu nulitatea. Odată cu prohibiția substituțiilor o astfel de delimitare a devenit esențială. Găsirea unui criteriu cu ajutorul căruia să se poată recunoaște existența substituțiilor fideicomisare prezintă un interes deosebit prin faptul că practica, ulterior adoptării Codului de la 1864, în scopul ocularii prohibiției prevăzută de art 803, a imaginat diferite clauze și formule a căror validitate urmează să fie apreciată într-un capitol separat tocmai cu ajutorul criteriului căutat.

Trei sunt elementele care trebuie să le întrunească o substituție pentru a intra sub incidența dispozițiilor art 803; dacă toate cele trei elemente sunt întrunite în același act de dispoziție, suntem în prezența unei substituții fideicomisare.

În primul rând, *dispunătorul (testator sau donator) trebuie să fi făcut două sau mai multe liberalități care au același obiect unor persoane diferite, acestea urmând a se executa succesiv*⁶⁸. Sau, altfel spus, este necesar să existe „două liberalități succesive”⁶⁹.

Persoanele în favoarea cărora sunt făcute liberalitățile trebuie să fie arătate de dispunător, fiind determinate sau determinabile. „De aceea, nu constituie o substituție fideicomisară dispoziția prin care testatorul lasă averea sa unei persoane, pentru ca, la moartea sa, acesta să o lase cui crede de cuviință”⁷⁰. Există numeroase decizii în acest sens. „Dispozițiunea testamentară „starea mea nemișcătoare ce se va găsi după moartea mea, deși proprietatea moștenitoarei mele, ea nu va avea dreptul de a o înstrăina, precum nici moștenitorii ei; această avere va trece de la moștenitori la moștenitori” nu cuprinde o substituție fideicomisară, deoarece testatorul nedeterminând pe cel de-al doilea beneficiar, nu există două liberalități și doi instituți”⁷¹. Într-o altă hotărâre, instanța a decis, că „dacă defunctul, prin testamentul său a legat în favoarea nepotului său toată averea mobilă și imobilă, cu obligațiunea însă încât privește averea imobilă de a nu o înstrăina, ci numai de a se bucura de venitul ei pe cât ar fi în viață, iar după moarte-i să treacă la urmașii lui, lăsându-i facultatea de a testa și dreptul de a desemna prin osebuit testament în favoarea oricărei persoane pe care el ar voi să o declare de urmaș al său, apoi nu există substituțiune în sensul art. 803”⁷².

Această condiție a fost evidențiată de instanța de apel Focșani care a reținut următoarele: „pentru ca o substituție fideicomisară să existe într-un testament, trebuie ca acel testament să conțină în mod clar două liberalități deodată, în

profitul a două persoane certe, și anume: instituitul și substituitul și cu condițiunea ca primul să conserve averea cuprinsă în testament și la moarte-i să o remită substituitului. Astfel, deși testatorul instituie ca moștenitoare pe soția sa cu condițiunea de a nu înstrăina averea și a o remite cui va voi după moartea sa, fie moștenitorilor săi testamentari, or ab intestato, din sânge sau chiar străini, prin acea dispozițiune însă nu se arată care e și persoana numită substituit, precum trebuie să existe în orice substituție fideicomisară persoană care să se poată determina cel puțin prin categorie (adică sa fie determinabilă), care să aibă o acțiune contra instituitului, care e ținut de a conserva averea și pe care instituitul să o cunoască, pentru a ști cui are a remite averea la moartea sa, așa că această dispozițiune nu conține o adevărată substituție fideicomisară ci o clauză de inalienabilitate. Și deși e admis ca să nu fie nominal arătat în testament substituitul și poate să fie și erezii unei persoane, prin urmare persoane incerte, totuși acei erezi trebuie să fie determinați cel puțin în categorie de testator, iar nu lăsat la facultatea nelimitată a instituitului de a-și numi pe cine va voi”⁷³.

În situația în care testatorul nu îi impune o obligație instituitului, ci doar îl roagă pe legatarul instituit de el să gratifice acesta pe un terț dacă va vrea (în această situație nu testatorul este cel care instituie legatarii succesivi) nu este întrunită prima condiție și prin urmare nu putem vorbi de o substituție fideicomisară ci despre un legat precativ sau fideicomis fără obligație. De asemenea, nu poate surveni sancțiunea pentru încălcarea prohibiției nici în situația în care testatorul îi conferă beneficiarului liberalității libertatea de a alege el o persoană pe care să o gratifice⁷⁴, cu excepția cazului în care „sfera persoanelor din rândul cărora legatarul poate face alegerea este atât de restrânsă (familia sau moștenitorii dispunătorului, de exemplu⁷⁵), caz în care se consideră că alegerea celui de-al doilea gratificat a fost făcută tot de testator”⁷⁶.

Liberalitățile facute de dispunător trebuie să fie succesive, producându-și efectele una după alta și nu una în lipsa alteia. Astfel prima liberalitate se execută la moartea dispunătorului, dacă vorbim de un legat sau la încheierea contractului de donație, iar a doua liberalitate se execută la decesul instituitului. Substituția fideicomisară presupune astfel două transmisiuni succesive cu titlu gratuit, despărțite una de alta printr-o curgere de timp, *tractus temporis*⁷⁷.

S-a afirmat în doctrină⁷⁸ ca nu este necesar ca ambele liberalități să fie exprese, ci este suficient ca el să impună moștenitorului legal sarcina de a păstra și de a remite bunurile la moartea sa unei persoane determinate, astfel încât gratificarea instituitului s-ar putea face și în mod tacit sau implicit.

Pentru existența unei substituții fideicomisare se cere ca cele două liberalități să aibă ca obiect aceleași bunuri, căci dacă s-ar lăsa uzufructul unor bunuri unei persoane și nuda proprietate unei alte persoane, dispoziția nu ar mai fi o substituție

fideicomisară. Uzufuctul aceluiași lucru poate fi lăsat chiar mai multor persoane, pentru ca ele să se folosească una după alta, fără să existe substituție fideicomisară. De exemplu: las nuda proprietate a casei mele din Iași lui A, iar uzufuctul acelei case lui B și după moartea lui B, lui C. Cu toate că C se va folosi, în specie, de uzufuct în urma lui B, totuși nu există substituție, pentru că obiectul liberalității făcute lui B nu este cel al liberalității făcute lui C. Uzufuctul lăsat lui B, stingându-se la moartea sa, acel lăsat lui C este un nou uzufuct. Prin urmare, nu există un legat asupra aceluiași lucru, ci două legate distincte⁷⁹.

S-a pus problema dacă o substituție are ca obiect bunuri fungibile sau o sumă de bani ar putea să constituie o substituție fideicomisară prohibitivă de lege. Nu fără să ezite⁸⁰, jurisprudența franceză s-a pronunțat în sens afirmativ. Soluția a fost criticată de doctrină⁸¹. În realitate, substituția, dacă privește bunuri fungibile, nu antrenează nicio inalienabilitate, „ce qui met les tiers acquéreurs à l’abri de tout recours”⁸². Soluții contrare au fost oferite și de doctrina română. Într-o primă opinie s-a considerat că „dacă gratificatul va trebui să predea la moartea sa unei persoane desemnate de testator o sumă de bani sau alte bunuri fungibile, această dispoziție nu va reprezenta o substituție fideicomisară, ci un legat cu sarcină, perfect valabil”⁸³, în timp ce alți autori au afirmat că „bunurile fungibile (sume de bani), deși prin natura lor intersanjabile, pot forma și ele obiect al obligației de a nu înstrăina din partea instituitului întrucât chiar dacă instituitul dispune de acele bunuri în folos propriu poate fi obligat oricând să procure altele de același fel”⁸⁴.

Considerăm că în situația în care ar exista o interdicție expresă de a utiliza suma de bani sau bunurile fungibile nu am mai fi în prezența unei liberalități deoarece lipsește avantajul patrimonial specific oricărei liberalități. Liberalitățile presupun o însărăcire a uneia din părți și o îmbogățire corelativă a celeilalte părți, ele procura un avantaj uneia dintre parti fara contraechivalent si acest lucru se realizeaza printr-un transfer de valori economice sau patrimoniale dintr-un patrimoniu în altul. În măsura în care nu ar exista o interdicție expresă de a utiliza suma de bani sau bunurile fungibile nu am mai fi în prezența unei substituții fideicomisare pentru că nu ar fi îndeplinită una din condițiile necesare pentru existența acesteia - obligația de conservare a bunului pe care o vom analiza în cele ce urmează.

*Instituitul trebuie să fi fost obligat de dispunător să conserve bunul primit și să-l transmită la moartea sa unui substituit desemnat tot de către testator*⁸⁵. Dispoziția testamentară intră sub incidența prohibiției în măsura în care impune instituitului obligația de a nu înstrăina obiectul legatului, obligație de a nu face care privește atât actele juridice *inter vivos* cât și actele juridice *mortis causa*. Această obligație poate să vizeze atât o universalitate de bunuri cât și un bun individual determinat⁸⁶.

Sub acest aspect, nu are relevanță dacă substituitul nu este născut ori nici măcar conceput la data deschiderii succesiunii, interdicția legală găsindu-și aplicarea atât față de un substituit în viață, cât și față de unul neconceput⁸⁷. Este de precizat că, pe lângă nulitatea prevăzută de art. 803 Cod civil de la 1864, o substituție făcută în favoarea unei persoane care nu există ar cădea sub incidența prohibiției prevăzute de art. 808, conform căreia sunt incapabili de a primi donații între vii ori prin testament cei care nu sunt concepuți în momentul donației sau la decesul testatorului⁸⁸. „Este deci indiferent dacă substituitul trăiește sau nu în momentul când ia naștere substituția fideicomisară; este în orice caz nulă, din cauză că conține o dublă liberalitate succesivă”⁸⁹.

Este adevărat că substituțiile fideicomisare făcute în favoarea persoanelor care nu sunt nici măcar concepute la momentul decesului dispunătorului, prezintă un „pericol real pentru care legiuitorul a înscris în codul civil prohibiția art. 803”⁹⁰. Dacă însă substituitul este în viață sau măcar conceput la momentul în care ia naștere substituția fideicomisară, pericolul indisponibilizării bunurilor este mult redus, deoarece nu subzistă decât până la decesul instituitului. Cu toate acestea, art. 803 interzice orice fel de substituții fideicomisare astfel încât, așa cum am menționat și anterior, prohibiția își găsește aplicarea atât față de un substituit în viață cât și față de unul care nu este nici măcar conceput.

Obligația de conservare impusă instituitului implică o inalienabilitate a bunurilor ce fac obiectul substituției fideicomisare. Instituitului îi este interzis să efectueze vreun act care să deprecieze sau să împruțineze bunurile, căci scopul esențial urmărit într-o substituție, este de a asigura transmiterea integrală a bunurilor în persoana substituitului⁹¹. Bunurile nu pot fi declarate inalienabile prin voința omului decât dacă există un interes serios și legitim⁹² și pe o perioadă determinată de timp, ca de exemplu garantarea executării sarcinii ce grevează legatul sau împlinirea vârstei majoratului. Or, „instituirea obligației pentru legatar sau doatar de a preda bunul la moartea sa unei alte persoane desemnată tot de dispunător nu poate fi considerat un interes serios și legitim”⁹³, ci dimpotrivă, un interes prohibit de lege⁹⁴.

Din practica instanțelor judecătorești⁹⁵ a rezultat că, pentru ca un act de dispoziție să poată să fie calificat ca fiind o substituție fideicomisară, obligația de conservare și remitere a bunului poate să fie inserată în actul de dispoziție în mod expres, obligația de conservare poate fi dedusă din ansamblu dispozițiilor: „Unul din elementele esențiale ale substituțiunii fiind ca legatarul sau eredele instituit să fie negreșit însărcinat să conserve și să remită la o a treia persoană lucrul legat sau lăsat de moștenire, trebuie ca ori testatorul să fi zis aceasta expres, ori părțile celelalte ale testamentului să învedereze o asemenea intențiune din partea sa”⁹⁶

sau chiar prin interpretarea voinței testatorului: „Dacă testatorul, prevăzând împrejurările predecesului unuia din cei doi legatari ai săi universal, survenit după încetarea sa din viață, dispune ca partea predecedatului să treacă în averea legatarului supraviețuitor, curtea, văzând în această dispozițiune testamentară o sarcină pentru unul din legatari, de a conserva și a remite celuilalt, cu drept cuvânt anulează această dispoziție testamentară ca constituind o substituție sau fideicomisul prohibit de art. 803”⁹⁷.

*Reportarea transmierii legatului către substituit la momentul și ca urmare a decesului instituitului*⁹⁸ este o a treia condiție pentru existența unei substituții fideicomisare. Așadar, dreptul substituitului se naște la decesul instituitului, însă ca efect al voinței dispunătorului.

Se creează, cu privire la bunurile transmise, o ordine succesorală în favoarea generației viitoare, ajungându-se ca dispunătorul inițial să facă, cu privire la aceste bunuri, testamentul primului gratificat. Această transmisiune orânduită de testator „încalcă principiul conform căruia nimeni nu poate dispune pentru moartea altuia”⁹⁹ precum și, de cele mai multe ori, contravine regulilor devoluțiunii succesoriale legale mai ales în ceea ce privește rezerva succesorală. Din acest punct de vedere, substituția fideicomisară poate fi unică sau simplă, când dispunătorul stabilește un singur substituit, graduală, când stabilește doi sau mai mulți substituiți și veșnică, dacă operează în folosul descendenților la infinit.

Dacă remiterea bunului legat nu este condiționată de moartea instituitului, ci ea este afectată de o condiție rezolutorie sau suspensivă, ori de împlinirea unui termen, atunci nu vom fi în prezența unei substituții fideicomisare prohibită de lege, iar obligația de predare a bunului este una valabilă: „nu constituie o substituție fideicomisară dispoziția prin care instituitul este obligat să transmită unei persoane bunurile ce a primit, însă la o altă dată decât cea a morții sale, dacă, de pildă, s-a prevăzut ca dată a transmisiunii un termen cert sau data împlinirii unei condiții care, prin natura ei, se poate îndeplini la alt moment decât cel al morții instituitului, căci, în acest caz, liberalitatea nu cuprinde un *ordo successivus*”. În situația în care primul beneficiar ar fi obligat să restituie bunurile, după trecerea unui interval de timp unei persoane care nu era concepută la momentul întocmirii donației sau la data deschiderii moștenirii (în cazul testamentului), își va găsi aplicare art. 808 Cod civil de la 1864 iar dispoziția va fi nulă chiar dacă al doilea beneficiar se va naște ulterior¹⁰⁰.

De asemenea, o liberalitate făcută în același timp la două sau la mai multe persoane (liberalitate conjunctă) nu este o substituție fideicomisară pentru că lipsește *ordo successivus*. Astfel dispoziția „instituiesc ca moștenitori pe A și pe copiii săi” nu constituie o substituție fideicomisară deoarece unul din legatari nu

primește bunurile ce constituie obiectul liberalității după celălalt, „ci exista doi gratificați ce primesc aceleași bunuri în același timp și devin proprietari irevocabil îndată ce testamentul își produce efectele sale”¹⁰¹.

S-a considerat că nu ar trebui calificată drept substituție fideicomisară nici liberalitatea făcută unei persoane juridice, în vederea înființării unei fundații de utilitate publică, dacă se stipulează că, în caz de dizolvare a persoanei juridice, bunurile vor fi atribuite unei alte persoane juridice, desemnată de dispunător¹⁰². Cu toate acestea, jurisprudența a hotărât că o asemenea dispoziție conține o substituție fideicomisară. „Această soluție extravagantă se întemeiază pe asimilarea completă și totală a persoanei juridice cu persoana fizică”¹⁰³. Dizolvarea sau lichidarea unei persoane juridice nu poate fi asemănată cu decesul unei persoane fizice, „de vreme ce ea nu deschide o moștenire”¹⁰⁴.

Dacă chestiunea este controversată atunci când o persoană juridică, gratificată în primul rând, este obligată să conserve averea primită și să o remită unei alte persoane juridice, care să ia locul celei dintâi, există totuși substituție atunci când o persoană fizică este obligată să păstreze toată viața ei averea primită și să o transmită la decesul său unei persoane juridice¹⁰⁵.

II.2. Natura juridică a substituțiilor fideicomisare

Regulile esențiale ale substituțiilor nu ridică dificultăți de interpretare: până la deschiderea substituției, instituitul este proprietar al bunurilor donate sau legate; ulterior decesului instituitului, substituitul devine proprietar al acestor bunuri, pe care le preia libere de orice drepturi și obligații ce ar fi putut fi create în favoarea terților de către instituit¹⁰⁶. Cu toate acestea, au apărut discuții și controverse legate de natura juridică a substituțiilor.

Problema stabilirii naturii juridice a substituțiilor fideicomisare părea lipsită de interes la nivelul legislației noastre atât timp cât substituțiile erau interzise fără nicio excepție. Noul Cod Civil admite operațiunile care întrunesc elementele constitutive ale unei substituții fideicomisare, motiv pentru care considerăm că o analiză a naturii juridice a acestor operațiuni este absolut necesară.

Chestiunea naturii juridice a substituțiilor fideicomisare a suscitat dezbateri la nivelul literaturii franceze, în contextul în care erau admise în mod excepțional¹⁰⁷. „Controversele au fost generate însă nu de echivocul normelor de excepție (art. 1048 și art. 1049 Cod civil francez în formularea de dinainte de modificarea din 2006), ci de neclaritatea textului art. 896 Cod civil francez care, în mod similar art. 803 Cod civil român stabilea regula în materie, și anume nulitatea dispoziției prin care donatarul sau legatarul „va fi obligat să conserve și să remită unui al treilea...”¹⁰⁸.

Jurisprudența franceză¹⁰⁹ și o parte a doctrinei¹¹⁰ au considerat că substituțiile fideicomisare au natura juridică a unui legat dublu condițional. Instituitul este legatar sub condiția rezolutorie constând în decesul său anterior substituitului; același eveniment (predecesul instituitului) constituie condiția suspensivă care afectează liberalitatea făcută substituitului. Dar această analiză are consecința faptului că, dacă condiția de îndeplinește, substituția se deschide, prima liberalitate se desființează cu efect retroactiv, în timp ce cea de-a doua liberalitate se consideră că și-a produs efectele începând de la momentul decesului dispunătorului¹¹¹; instituitul este considerat că nu a fost niciodată proprietar, în timp ce substituitul își vede dreptul definitiv consolidat cu efecte de la data deschiderii moștenirii testatorului.

Acest mecanism al condiției (predecesul instituitului ca și condiție rezolutorie pentru instituit și suspensivă pentru substituit, așa cum am menționat anterior), duce la suprimarea efectului esențial al substituției și anume: trecerea proprietății din patrimoniul dispunătorului în cel al instituitului și ulterior în cel al substituitului, ajungându-se în cazul legatului dublu condițional ca bunurile să treacă din patrimoniul dispunătorului fie în cel al instituitului, fie în cel al substituitului, după cum condiția se îndeplinește sau nu¹¹².

Doctrina contemporană a arătat, că în situația analizată anterior, actul de dispoziție privește o singură liberalitate, și nu două liberalități succesive, ceea ce presupune că nu este îndeplinită una din condițiile esențiale ale substituției fideicomisare. De asemenea, dacă se reține teza condiției rezolutorii se mai pune o întrebare: asupra cui se transferă proprietatea dacă substituitul nu este nici măcar conceput la momentul actului de dispoziție?¹¹³. Doctrina a evidențiat neajunsurile create de situația în care s-ar considera ca substituțiile fideicomisare au natura unui dublu legat condițional și, în consecință, a propus o altă analiză pe care o împărtășim și noi: proprietatea instituitului nu este condițională, ci i-a fost atribuită în mod definitiv. Doar că această proprietate este limitată de o clauză de inalienabilitate și această cauză este condițională (inalienabilitate condițională). Deci ceea ce este condițional nu este dreptul ci caracterul inalienabil al acestuia: instituitul este proprietarul unei proprietăți inalienabile cu condiția să decedeze anterior substituitului.

În ceea ce-l privește pe substituit, până la deschiderea substituției, nu este proprietar sub condiție suspensivă ci titularul unui drept eventual. Un drept „nu se poate naște fără ca titularul lui să fie cunoscut și titularul unei substituții fideicomisare nu poate fi cunoscut decât la moartea instituitului. În adevăr, dreptul substituitului fiind subordonat existenței sale în momentul morții instituitului, numai la acea epocă se poate ști dacă acel drept a luat naștere, până atunci substituitul având numai un drept eventual, o simplă expectativă, iar nu un drept dobândit”¹¹⁴. În acest sens, prima cameră a Curții de Casație pe data de 6 mai 1997¹¹⁵ a reținut următoarele:

„până la decesul său, instituitul este proprietar deplin al bunurilor asupra cărora substituitul nu deține decât un drept eventual”. „Aceste ultime cuvinte par să fie în concordanță cu analiza doctrinală: un drept eventual nu este un drept condițional”¹¹⁶.

În doctrină s-a afirmat, de asemenea, că „această analiză este de departe cea mai bună” deoarece ține cont de una dintre condițiile esențiale ale unei substituții fideicomisare și anume să existe două liberalități succesive: o liberalitate în favoarea instituitului care este proprietar deplin (care nu poate fi înlăturat) până la decesul său și o liberalitate în favoarea substituitului, care devine proprietar dacă îi supraviețuiește instituitului și doar la momentul decesului acestuia din urmă.¹¹⁷

Controversată este însă problema actului care generează dreptul în patrimoniul substituitului, controversă datorată lipsei de precizie a dispoziției cuprinsă în art. 803 Cod civil de la 1864: „va fi însărcinat de a conserva și de a remite la o a treia persoană”.

Într-o primă opinie¹¹⁸, s-a arătat că instituitul dobândește bunul de la dispunător, iar substituitul de la instituit¹¹⁹.

În sens contrar¹²⁰ se susține că „pentru bunurile care formează obiectul substituției, substituitul este având cauză nu al instituitului, ci al dispunătorului, care efectuează două liberalități care vor beneficia succesiv instituitului și apoi substituitului”¹²¹. Împărtășim și noi cea de-a doua opinie, cu atât mai mult cu cât aceasta fost susținută și de noua reglementare în cuprinsul art. 996 alin 2: „Substituitul dobândește bunurile care constituie obiectul liberalității ca efect al voinței dispunătorului”.

Majoritatea autorilor români nu au dezvoltat acest subiect, ci au prevăzut doar că, pentru a fi în prezența substituțiilor este necesar ca „dispunătorul (testator sau donator) să fi făcut două sau mai multe liberalități care au același obiect unor persoane diferite, acestea urmând a se executa succesiv”, motivându-se că „în dreptul nostru această problemă controversată nu prezintă importanță, deoarece substituția fideicomisară nu este permisă nici în mod excepțional [...] și deci este indiferent modul în care se concepe transferul proprietății la substituit; sub nicio formă el nu se produce”¹²².

Ca urmare a modificărilor intervenite în materia substituțiilor fideicomisare, acest argument nu mai poate fi invocat, iar problema naturii juridice a substituțiilor fideicomisare va constitui, cu siguranță, subiect de analiză și dezbateră în următorii ani.

III. SUBSTITUȚIA VULGARĂ

Substituția vulgară constituia, pe vechea reglementare, o alternativă legală a substituției fideicomisare, aceasta fiind permisă în mod expres de Codul Civil român de la 1864.

Sedes materiae îl constituie art. 804 cod civil de la 1864 care prevede: „este permisă dispoziția prin care o a treia persoană ar fi chemată a lua, ereditatea sau legatul, în cazul când donatarul, eredele numit sau legatarul nu ar primi sau nu ar putea primi”. Interesantă este denumirea de substituție vulgară. Mai este cunoscută și sub alte denumiri: substituția alternativă, substituția simplă și substituția ordinară.

Pentru a putea înțelege rațiunea substituției vulgare surprindem istoric și rezumativ aspectele importante. Originea substituției vulgare aproape „se confundă cu cea a instituirii de moștenitori, nu se cunoaște perioada când a apărut, dar Cicero face referire la ea”¹²³. Răspândirea ei s-a datorat simplității mecanismului: putea fi făcută oricui de către orice testator. Substituția vulgară constituia o alternativă pentru împrejurarea în care cei „desemnați erau loviți de vreo incapacitate de a moșteni”¹²⁴. Din cauza interdicției de care se putea lovi eredele, moștenirea risca să rămână vacantă și să revină Fiscului dacă în testament nu erau instituite persoane cu copii, care aveau dreptul să revendice moștenirea devenită caducă, înaintea Fiscului.

Substituția vulgară constă, așadar, „într-o singură liberalitate făcută în favoarea a doi gratificați, dintre care unul principal, chemat în primul rând să culeagă liberalitatea, iar celălalt subsidiar, chemat să culeagă liberalitatea doar dacă gratificatul principal nu vrea (fiind renunțător) sau nu poate (fiind precedat) primi”¹²⁵.

Din lecturarea definiției putem observa ca unii autori au considerat că substituția vulgară, la fel ca și cea fideicomisară, „cheamă la aceeași liberalitate două persoane, dar se deosebește de aceasta din urmă prin aceea ca ea nu comportă două transmisiuni cu titlu gratuit ce se execută succesiv, cu numai una singură; substituitul în substituția vulgară, nu este chemat să culeagă liberalitatea decât dacă primul gratificat – instituitul - nu poate sau nu voiește să primească legatul sau donația”¹²⁶. S-a considerat că testatorul instituie în aparența doi legatari, deoarece al doilea legatar nu poate să primească decât dacă prima liberalitate nu și-a produs efectele și în cele din urmă doar una din cele două liberalități se va executa¹²⁷, opinie pe care o considerăm ca fiind întemeiată având în vedere că trebuie să ne raportăm la momentul la care se produc efectele liberalității pentru a vedea dacă în realitate e vorba despre una sau două liberalități. În cazul substituției vulgare doar una din liberalități își produce efectele.

Majoritatea autorilor au considerat însă, că în cazul substituției vulgare, suntem în prezența a două liberalități: prima liberalitate este pură și simplă, iar cea de-a doua liberalitate este făcută sub condiția suspensivă a ineficacității celei dintâi¹²⁸. În realitate, va fi executată o singură liberalitate în funcție de realizarea

sau nerealizarea condiției suspensive; dacă prima liberalitate își produce efectele, dreptul celui de-al doilea gratificat nu se mai naște, pentru că nu s-a îndeplinit condiția suspensivă; dacă prima liberalitate este ineficace, condiția suspensivă fiind îndeplinită, se va naște și dreptul celui de-al doilea gratificat, dobândit direct de la dispunător¹²⁹. Este evident că vorbim de liberalități alternative, nu succesive¹³⁰, în acest fel substituția vulgară nu interferează cu arealul de acțiune al sancțiunii substituției fideicomisare.

Tot ca și particularități ale substituției vulgare, care o diferențiază de substituția fideicomisară, putem reține faptul că bunurile care constituie obiectul liberalității nu sunt scoase din circuitul civil, beneficiarul liberalității putând dispune liber de ele¹³¹; de asemenea, prin intermediul substituției vulgare, dispunătorul nu stabilește ordinea succesorală pentru cazul morții unei alte persoane, dreptul ia naștere la data deschiderii moștenirii, indiferent cine este persoana beneficiarului (primul sau al doilea gratificat)¹³².

Din argumentele invocate anterior, rezultă că substituția vulgară este o simplă măsură de siguranță, de prevedere luată de autorul liberalității pentru situația în care aceasta nu ar fi eficace sau pentru situația în care beneficiarul nu ar putea sau nu ar vrea să o culeagă. Astfel, George Plastara, profesor de drept civil la Universitatea din București, a afirmat că substituția vulgară „se întâlnește în testamente mai mult decât în donațiunile între vii, deoarece în primul caz, testatorul neștiind ce se mai petrece la moartea sa, în vederea diferitelor eventualități, desemnează în afară de instituit și o altă persoană”¹³³.

Instanțele judecătorești au considerat că atunci „când testatorul instituie pe soția sa legatară universală, cu dispoziția că dacă el îi va supraviețui, moștenirea să îi revină unui anumit nepot, testamentul său este valabil deoarece conține o substituție alternativă permisă de lege (art. 804)”¹³⁴.

Substituția vulgară poate îmbrăca trei forme:

- „substituția simplă, în care dispunătorul substituie legatarului principal un alt legatar; de exemplu, A (testatorul) instituie legatar universal pe B, dar prevede totodată că dacă B va precedea, patrimoniul succesoral să revină lui C;
- substituția multiplă, în care dispunătorul desemnează, pe lângă instituit, mai mulți legatari în subsidiar; de exemplu, A (testatorul) instituie legatar universal pe B, dar prevede că dacă B nu acceptă moștenirea, patrimoniul succesoral să revină lui C și D;
- substituția reciprocă, în care, dacă au fost instituți mai mulți legatari în cote diferite, se prezumă că și legatarilor substituți le vor reveni aceleași cote; de exemplu dacă A (testatorul) instituie legatari pe B cu 1/3 din moștenire și pe C

cu 2/3 din moștenire și, în subsidiar acestora, pe D și E, în cazul în care B și C nu 2/3 din moștenire” pot primi moștenirea, aceasta se va transmite lui D și E tot în cotele de 1/3, respectiv¹³⁵. Iată o complexitate de forme care îi permit lui *de cuius* să și-o aroge pe cea convenabilă situației sale.

Efectele în plan juridic ale substituției vulgare sunt valabilitatea dispozițiilor testamentare, lipsa sancțiunii ca efect al reglementării exprese în Codul Civil. În plan privat, voința lui *de cuius* este respectată; ea va fi cea care aranjează succesiunea după bunul plac: substituitul înlătură dreptul altor persoane (moștenitori legali, legatari) de a beneficia de ineficacitatea primului legat. Ei ar putea beneficia numai dacă cel de-al doilea ar fi ineficace și testatorul nu ar fi dispus altfel. Astfel în situația în care instituitul a acceptat liberalitatea și ulterior intervine nulitatea acestei liberalități sau revocarea (în ambele situații, pentru cauze ce îl privesc doar pe primul gratificat), substituitul va avea tot interesul să ceară și să obțină anularea sau revocarea liberalității consimțită în favoarea instituitului¹³⁶.

Surprinzătoare ar fi voința lui *de cuius* dacă în dispozițiile testamentare ar combina cele două feluri de substituții: substituția fideicomisară și substituția vulgară. În această situație vorbim despre o substituție vulgare-fideicomisară numită „la substitution compendieuse”¹³⁷. Exemplu: testatorul îl desemnează pe B legatar subsecvent care va veni la moștenire în cazul în care A (legatar principal) nu poate sau nu vrea și pe beneficiar îl obligă să conserve bunurile primite și să le transmită la moartea sa lui C.

În funcție de împrejurările existente la data deschiderii moștenirii vor putea opera următoarele soluții¹³⁸:

- dacă oricare dintre liberalități a devenit ineficace până la data deschiderii succesiunii sau ulterior acestei date, dar cu efect de la data deschiderii moștenirii (ca de exemplu: oricare dintre gratificați a precedat dispunătorului ori a intervenit caducitatea, nulitatea ori revocarea vreuneia dintre liberalități), cealaltă liberalitate va fi pe deplin valabilă¹³⁹.

- în situația în care liberalitatea este pe deplin eficace și primul gratificat poate și dorește să accepte liberalitatea, dispoziția testamentară va fi nulă în totalitate întrucât reprezintă o substituție fideicomisară¹⁴⁰. Admitem că cele două substituții își au cauza una în cealaltă, fapt ce nu ar permite disjungerea lor¹⁴¹. Astfel, în cazul supraviețuirii ambelor, substituția fideicomisară va determina și nulitatea substituției vulgare, efectele art. 803 se vor extinde și la art. 804.

IV. PROBLEME SPECIALE PRIVIND VALABILITATEA UNOR DISPOZIȚII SIMILARE SUBSTITUȚIILOR FIDEICOMISARE

În doctrina româna nu există un punct de vedere unitar cu privire la valabilitatea unor operațiuni care sunt similare substituțiilor fideicomisare, dar care, nu întrunesc elementele constitutive ale substituției; pentru a ne putea exprima un punct de vedere cu privire la aceste dispoziții, considerăm că este necesar să analizăm contextul în care au apărut și rațiunile care au stat la baza prohibiției sau – din contră - recunoașterii valabilității unor astfel de operațiuni.

Așa cum am arătat în scurtele considerații de ordin istoric, odată cu Revoluția franceză de la 1789 și cu preluarea puterii politice de către burghezie, instituția substituției fideicomisare a fost desființată. Motivele care au stat la baza interdicției au fost atât de ordin politic – distrugerea puterii ce se afla în mâna nobilimii, cât și de ordin economic – asigurarea liberei circulații a bunurilor.

Atitudinea instanțelor față de procedeele create de practica extrajudiciară pentru a obține rezultate asemănătoare substituțiilor fideicomisare a evoluat paralel cu interesele clasei burgheze¹⁴². „Cât timp burghezia, la începutul dezvoltării ei, se înfățișa ca o clasă progresistă, luptând pentru eliberarea mijloacelor de producție din cătușele așezărilor feudale, jurisprudența a aplicat cu o deosebită asprime opreliștea substituțiilor fideicomisare, anulând legatul de eo quod resduo¹⁴³ și dublul legat condițional, fără a reține distincțiile scolastice și formale pe care doctrina le făcea între aceste legate și substituția prohibită¹⁴⁴”.

Ulterior, în secolul al XIX-lea, odată cu dezvoltarea burgheziei și cu preocuparea acesteia de a-și păstra puterea economică și politică, se modifică și atitudinea jurisprudenței care, după 1870, dovedește o îngăduință crescută față de procedeele juridice menite să asigure echivalentul substituțiilor interzise. Astfel ea validează legatul rămășiței și dublul legat condițional.¹⁴⁵

Punctul de plecare al sistemului jurisprudențial e că interpretarea trebuie făcută *potius valeant quam pereant*, cu atât mai mult cu cât e vorba de un act care-și produce efectul după moartea autorului lui, astfel că nici nu ar mai putea fi refăcut de acesta. Astfel, instanțele judecătorești au considerat că obligația impusă unui legatar - prin testamentul care-l instituie în această calitate - de a nu „zălogi și vinde” lucrul legat „spre a rămâne din copil în copil” nu conține o substituție fideicomisară deoarece legatarul rămâne stăpân să dispună de lucru legat prin orice alt mod de înstrăinare. De asemenea, deși s-a stabilit condiția ca obiectul legatului să rămână „din copil în copil”, s-a considerat că testatorul nu a stabilit o ordine succesorală ci „pur și simplu el a exprimat dorința succesiunii naturale și legale; în sfârșit dacă această dispoziție ar prezenta un dubiu, în interesul circulației la comerț a

bunurilor, nicăieri adaosul: *Potius intelligendi actus sunt, ut valeant quam ut pereant*, nu și-ar găsi mai bine aplicarea ca în cazul de față¹⁴⁶.

Practica dinaintea primului război mondial recurgea la această interpretare permisivă pentru a restrânge situațiile în care sunt aplicabile dispozițiile art.803 C. Civ. Uneori instanțele au mers mai departe, ajungând să eludeze interdicția substituțiilor fideicomisare. Astfel, Tribunalul Vâlcea¹⁴⁷, interpretând testamentului defunctului Ștefan Filipescu a considerat că, instituind legatară universală pe soția sa Alexandrina Filipescu, a lăsat comunei Drăgășani nuda proprietate a unor case din Drăgășani, iar uzufructul acestor case l-a lăsat soției. Prima clauză din testament cuprindea următoarea dispoziție: „Declar că după încetarea mea din viață las moștenitoare pe întreaga mea avere mobilă și imobilă pe scumpa mea soție Alexandrina (Elena) cu drept de a fi absolut stăpână cât va trăi neavând a da nimănu nicio socoteală și fără ca rudele mele să aibă a pretinde ceva, căci așa îmi dictează conștiința mea, aceasta în semn de admirație pentru conduita sa exemplară și dreapta viață conjugală”. Pentru a califica dispozițiile din testament ca fiind un dublu legat de uzufruct și nudă proprietate sau o substituție fideicomisară trebuia stabilit dacă Ștefan Filipescu a înțeles să îi lase soției sale proprietatea întregii averi sau numai uzufructul. Așa cum a afirmat Nicolae Titulescu în consultația dată în cauză, cuvântul „stăpânire” este acela în jurul căruia gravitează interpretarea voinței defunctului. Termenul este folosit și în clauza a cincea („După moartea scumpei mele soții voiesc a se stăpâni via de fratele meu ..”), cu înțelesul de proprietate căci dacă i-ar fi lăsat uzufructul fratelui său trebuia să precizeze cui leagă nuda proprietate, ceea ce nu a făcut. Dacă simpla stăpânire din clauza a cincea face referire la proprietate, cum e posibil ca absoluta stăpânire din clauza întâi să însemne numai uzufruct?¹⁴⁸

Din termenii folosiți de testator se putea deduce că sunt îndeplinite condițiile unei substituții fideicomisare, dar cu toate acestea instanțele judecătorești au considerat că „sensul unei dispoziții trebuie căutat nu numai în termenii întrebunțați de testator, ci mai ales în intenția lui, pe care judecătorii pot s-o deducă din orice fapte și circumstanțe ale cauzei. Astfel, în ipoteza când se pretinde că un testament conține o substituție fideicomisară și când există îndoială, trebuie admisă interpretarea care exclude ideea de substituție”¹⁴⁹.

S-a ajuns la concluzia că „substituția fideicomisară nu mai prezenta inconveniente atât de grave și s-au căutat formule juridice pentru îngustarea pe cât posibil a câmpului său de aplicare”¹⁵⁰. Această schimbare de percepție a fost foarte bine evidențiată și în Franța de M. Planiol: „nu mai este timpul când substituția apărea ca un rău social și ca un pericol politic, când doar numele său era odios. Ulterior promulgării codului, practica a făcut nenumărate eforturi pentru a eluda dispoziția art. 896 C. Civ.”¹⁵¹. S-a încercat prin toate modurile să se întoarcă, să se

lovească această dispoziție, să se descompună substituțiile în elemente distincte și să li se găsească formule noi capabile a le face valabile”¹⁵². De altfel, Curtea de casație franceză a hotărât, prin două decizii din 1873 că interpretarea favorabilă eludării dispozițiilor care interzic substituțiile fideicomisare este obligatorie pentru instanțele de fond¹⁵³. „Este un punct de vedere extrem, care nu a putut fi menținut”¹⁵⁴.

Controversată este problema dacă sancțiunea nulității absolute prevăzută la art. 803 Cod civil de la 1864 este aplicabilă în cazul fideicomisului fără obligație, legatului rămășiței și dublului legat condițional.

IV.1.Fideicomisul fără obligație

Fideicomisul fără obligație, cunoscut și sub denumirea de legat precativ, este acea dispoziție prin care testatorul transmite bunurile sale unui legatar, exprimându-și dorința ca acesta să lase aceste bunuri, la decesul său, unei alte persoane¹⁵⁵.

Primul gratificat nu are obligația să conserve bunul primit și să-l transmită, la moartea sa, unui al doilea substituit desemnat tot de testator, ci el este numai rugat de dispunător ca, în cazul în care bunurile care au format obiectul liberalității mai există în patrimoniul succesoral al acestuia, să îi revină unui al doilea gratificat desemnat de dispunător.¹⁵⁶

De asemenea, gratificatul nu are obligația juridică de a lăsa acele bunuri prin testament în favoarea persoanei desemnate de dispunător. Gratificatul poate să dispună de bunurile primite atât prin acte între vii cât și mortis causa, prin testament în favoarea oricărei persoane, sau – dimpotrivă - poate să se abțină să întocmească un testament, caz în care bunurile primite de la dispunător i se cuvin propriilor moștenitori, cu titlu de moștenire legală¹⁵⁷.

Primul legatar este liber să nu execute dorința dispunătorului deoarece obligația acestuia este eminentemente morală, a cărei nerespectare nu atrage nicio sancțiune juridică¹⁵⁸. În acest sens în practica judiciară s-a considerat că „o simplă dispozițiune precativă scrisă în testament, prin care testatorul își manifestă dorința ca averea sa să treacă la o a treia persoană la moartea legatarului, nu poate constitui o obligație juridică, adică o legătură de drept care să constituie pe instituit debitor și pe substituit creditor, ci trebuie ca substituitul să poată avea o acțiune în contra instituitului în caz când acesta ar refuza de a îndeplini dispozițiunile testamentare, și printr-o simplă rugămintă nu putem scoate această acțiune; trebuie dar niște astfel de termeni din care să se poată deduce cu destulă precizie că în adevăr testatorul a voit să impună voința sa instituitului de a păstra și remite averea la substituit. Singura obiecțiune ce s-ar putea aduce este că pentru instituit o simplă rugă e de ajuns ca conștiința și onoarea să-i impună a urma astfel cum îl roagă

testatorul, și deci iată substituțiunea. Se răspunde însă ca fideicomisele secrete nu se pot împiedica, căci testatorul n-are decât prin viu grai să roage pe instituit ca averea la moartea sa să o treacă unui al treilea și instituitul fiind om de onoare va îndeplini această dorință deși nu e scrisă în testament”¹⁵⁹.

Pe de altă parte, dacă gratificatul respectă voința dispunătorului, cel pe care îl instituie ca legatar este având-cauza al legatarului și nu al dispunătorului¹⁶⁰.

Aspectele menționate anterior au fost evidențiate într-o hotărâre pronunțată de Curtea de Apel București, instanța precizând că „dacă testatorul lasă bunurile sale în desăvârșita stăpânire și moștenire a soției sale, iar după moartea numitei să lase moștenitor pe un terț, aici nu există niciuna din condițiile esențiale ale substituțiunii prohibite de lege. Așa, vocațiunea terțului la moștenirea testatorului nu rezultă că o deține în mod indirect de la testator și prin intermediul instituitului, această vocațiune o va avea întrucât legatarul va face un testament în favoarea lui; precum nici obligațiunea de a conserva lucrul legat și de a-l remite la moartea sa substituitului nu rezultă din acel testament. Întrucât privește obligațiunea de a conserva și de a remite lucrul legat, deși nu se cer termeni anume în care trebuie făcută, trebuie cu toate acestea pusă în mod imperativ legatarului astfel ca să nască în profitul celui de al treilea chemat de o acțiune civilă contră-i. În specie nu există o astfel de însărcinare căci legatarul e investit cu titlul de proprietate cel mai absolut în întreaga avere a defunctului; nu e de asemenea însărcinat de a remite, căci aceasta nu se poate concilia cu libera dispozițiune a bunurilor. În această dispozițiune este mai mult un consiliu dat de defunct soției sale, ca și dânsa să lase moștenitor pe acel terț, bineînțeles asupra averii ce și dânsa va avea la moarte-i. Astfel clauza prin care testatorul s-ar mărgini a recomanda, chiar în mod expres, legatarul o persoană pentru a o lăsa la moarte averea sa, nu e o clauză în care se poate vedea o substituțiune prohibită, o astfel de însărcinare neavând caracter obligatoriu, ci fiind făcută mai mult cu titlu de simplă recomandare.”¹⁶¹

Considerăm, alături de alți autori¹⁶², ca atât timp cât primul gratificat nu are obligația juridică de a păstra bunurile primite până la moartea sa, ba dimpotrivă poate să dispună liber de ele, astfel încât bunul ce formează obiectul liberalității nu este indisponibilizat, liberalitatea făcută în favoarea sa trebuie considerată valabilă.

În acest context în mod corect s-a afirmat că legatarul „nu este ținut de nicio obligație; drepturile sale sunt întregi și nu sunt supuse la obligația restituirii către substituit. Într-o asemenea dispoziție nu exista, deci, decât o singură liberalitate, pe care jurisprudența a declarat-o valabilă”¹⁶³. Că instituitul, înțeles cu dispunătorul și în acord cu el, va executa transmisiunea voită de el, este foarte probabil. Esențial însă este că instituitul nu este obligat a o executa și păstrează, din acest punct de vedere, întreaga libertate de a face cum va crede de cuviință”¹⁶⁴.

În situația în care liberalitatea conține dispoziții neclare, în sensul că nu rezultă cu certitudine dacă dispunătorul a inserat o obligație în sarcina gratificatului sau a formulat o simplă rugămintă, acesta trebuie interpretată în sensul producerii efectelor juridice adică va fi preferată interpretarea care vine să salveze liberalitatea¹⁶⁵.

IV.2. Legatul rămășiței

O dispoziție foarte apropiată de substituția fideicomisară, dar care a fost exclusă de doctrina burgheză de sub prohibiția legală este legatul de *eo quod residuo* sau de *eo quod supererit*, numit și legatul rămășiței¹⁶⁶.

Legatul rămășiței reprezintă „dispoziția testamentară prin care dispunătorul prevede ca ceea ce rămâne din bunurile transmise în patrimoniul gratificatului la decesul acestuia (reziduuul bunurilor succesorală primite), să treacă în patrimoniul unui al doilea gratificat, desemnat de către testator cu același prilej”¹⁶⁷.

Această operațiune este asemănătoare cu substituția fideicomisară, deoarece în privința bunurilor care se găsesc în patrimoniul primului gratificat la decesul său există dublă transmisiune succesivă, însă se deosebește fundamental de aceasta prin faptul că primului legatar nu i-a fost impusă obligația de a conserva obiectul legatului primit de la testator, acesta având libertatea de a dispune de bunurile primite¹⁶⁸.

În cazul legatului rămășiței bunurile ce formează obiectul liberalității nu sunt declarate inalienabile prin voința omului, pentru că gratificatul nu este obligat să le conserve, gratificatul putând să dispună de aceste bunuri prin acte între vii, „atât cu titlu gratuit cât și cu titlu oneros”¹⁶⁹.

Întrucât nu este îndeplinit una din trăsăturile esențiale ale substituției fideicomisare - obligația de conservare a bunului ce formează obiectul liberalității s-ar putea susține că dispoziția ce conține legatul rămășiței ar fi pe deplin valabilă. Cu toate acestea problema valabilității legatului *de eo quod residuo* a fost controversată.

Într-o primă opinie, s-a considerat că această operațiune nu este valabilă deoarece o astfel de dispoziție, deși permite înstrăinarea bunului, „cuprinde pentru ceea ce rămâne o ordine succesorală, adică testamentul urmașului făcut de dispunător”¹⁷⁰. Alți autori au considerat că legatul rămășiței nu poate fi considerat valabil deoarece este încălcat principiul potrivit cu care nimeni nu poate dispune pentru cazul morții altei persoane, legatul fiind un act juridic unilateral și esențialmente personal¹⁷¹. Principiul enunțat anterior este un principiu cu valoare independentă, generală, de natură să atragă el însuși sancțiunea nulității absolute, motiv pentru care s-a considerat că liberalitatea în favoarea primului gratificat este perfect valabilă, însă obligația acestuia de a transmite bunurile ce rămân în patrimoniul său la data decesului unei alte persoane desemnată de testator este lovită de nulitate absolută.

Nulitatea este una parțială¹⁷² „în sensul că afectează doar cea de-a doua liberalitate, prima liberalitate neavând prin ea însăși nimic ilicit”¹⁷³. „Iar dacă obligația de a lăsa legat rămășița a constituit cauza liberalității, nici cea făcută instituitului nu poate fi recunoscută valabilă”¹⁷⁴.

Într-o altă opinie¹⁷⁵ s-a considerat că legatul rămășiței este valabil deoarece dispoziția în favoarea celui de-al doilea beneficiar trebuie considerată o liberalitate directă, acest al doilea beneficiar primind bunurile direct de la dispunător. Așadar chiar dacă bunurile lăsate de testator au făcut parte din patrimoniul primului legatar, reziduul bunurilor succesoriale nu face parte din succesiunea acestuia, ci din cea a testatorului¹⁷⁶.

Probleme au apărut în literatura de specialitate și cu privire la întinderea drepturilor primului gratificat asupra bunurilor ce au constituit obiectul liberalității, în situația în care o interdicție expresă și totală de a dispune de aceste bunuri prin acte între vii ar fi lovit clauza testamentară de nulitate absolută, pentru încălcarea prohibiției prevăzute la art. 803 C.civ., în timp ce o libertate deplină de a dispune de bunuri recunoscută legatarului ar atrage, de asemenea, nulitatea liberalității în întregul său pentru lipsa cauzei, deoarece primul beneficiar a fost gratificat în baza așteptării legitime a dispunătorului că acesta nu va dispune de bunurile primite prin testament, „permițând respectarea voinței primului testator ca rămășița acestor bunuri să revină celui de-al doilea gratificat”¹⁷⁷.

S-a considerat că primul legatar este liber să dispună de bunurile primite prin acte între vii atât cu titlu oneros cât și cu titlu gratuit, în schimb primul beneficiar nu poate dispune de bunurile primite prin testament în favoarea terților¹⁷⁸, deoarece în caz contrar voința dispunătorului ca reziduul bunurilor să rămână unui al doilea gratificat ar fi practic lipsită de efecte.¹⁷⁹ Legatul rămășiței care restrânge libertatea testamentară a primului gratificat nu ar putea să privească și rezerva, testatorul neputând să limiteze libertatea de a dispune a rezervatarului decât în limitele cotității disponibile a moștenirii¹⁸⁰.

Toate controversile au fost soluționate de noul Cod Civil, prin inserarea în cuprinsul codului a unor dispoziții referitoare la liberalitățile reziduale. Așa cum s-a afirmat¹⁸¹, una din modificările majore aduse de noul Cod Civil în materia obiectului liberalităților o reprezintă consacarea expresă a validității libertăților reziduale, însoțită de tranșarea clară a „limitelor de liceitate a acestora în privința atributului de dispoziție aparținând primului gratificat”.

Astfel în cuprinsul art. 1001 noul Cod Civil se prevede că „Dispunătorul poate stipula ca substituitul să fie gratificat cu ceea ce rămâne, la data decesului instituitului, din donațiile sau legatele făcute în favoarea acestuia din urmă”. Cu privire la dreptul de dispoziție al instituitului, se prevăd în cuprinsul art. 1002 și 1003 următoarele:

„Liberalitatea reziduală nu îl împiedică pe instituit să încheie acte cu titlu oneros și nici să rețină bunurile ori sumele obținute în urma încheierii acestora.(art. 1002). Instituitul nu poate dispune prin testament de bunurile care au constituit obiectul unei liberalități reziduale” (art. 1003 alin 1)¹⁸². „Dispunătorul poate interzice instituitului să dispună de bunuri prin donație. Cu toate acestea, atunci când este moștenitor rezervatar al dispunătorului, instituitul păstrează posibilitatea de a dispune prin acte între vii sau pentru cauză de moarte de bunurile care au constituit obiectul donațiilor imputate asupra rezervei sale succesoriale” (art. 1003 alin 2).

Cu privire la dispozițiile legale enunțate anterior, considerăm că sunt necesare trei observații:

a. instituitul poate dispune nelimitat de bunurile ce au constituit obiectul liberalității, prin acte juridice cu titlu oneros;

b. primul gratificat nu poate dispune în mod valabil mortis causa de rămășița bunurilor neconsumate în favoarea unui terț, acestea revenind celui de-al doilea gratificat ca provenind direct din patrimoniul lui *de cuius*; aceasta constituie „o interdicție absolută și implicită, privitoare la dreptul de a dispune prin testament”¹⁸³;

c. instituitul poate, în principiu, să dispună de bunurile primite prin donație. În mod excepțional însă, dispunătorul poate interzice instituitului să dispună astfel, de bunurile în discuție¹⁸⁴. Această din urmă interdicție este „relativă și explicită, privind actele de dispoziție gratuită inter vivos și care trebuie să rezulte expres din cuprinsul liberalității inițiale, ea neintervenind automat, ci numai ca urmare a opțiunii dispunătorului originar”¹⁸⁵

d. se poate observa absența unei subrogații cu titlu particular în perimetrul liberalităților reziduale¹⁸⁶, ceea ce duce la concluzia că nu există în sarcina primului legatar obligația de a conserva bunurilor primite de la testator. Înstrăinarea oneroasă a bunurilor primite de primul legatar nu atrage drept consecință înlocuirea acestora cu sumele încasate ori cu bunurile primite în schimb, care nu vor împrumuta regimul bunurilor inițiale¹⁸⁷.

În ceea ce privește natura juridică a legatului rămășiței, acesta nu este altceva decât o variantă a legatului dublu condițional, primul legatar dobândind sub condiția rezolutorie ca bunurile să se regăsească în patrimoniul său la data decesului, iar beneficiarul rămășiței sub condiția suspensivă ca bunurile să se găsească în patrimoniul primului legatar la data decesului acestuia¹⁸⁸. De aici decurg următoarele consecințe: 1) Având în vedere că cel de-al doilea gratificat dobândește bunurile direct din patrimoniul dispunătorului, acesta trebuie să fie în viață sau cel puțin conceput nu doar la data decesului primului gratificat, cât și la data decesului testatorului¹⁸⁹. 2) Pentru același motiv, beneficiarul legatului *de*

residuo nu este expus acțiunii în reducăiunea liberalităăilor excesive introdusă de rezervatarii primului gratificat¹⁹⁰. 3) Beneficiarul legatului rămășiței are aceeași vocație la moștenirea testatorului ca și primul legatar (particulară, cu titlu universal sau universală)¹⁹¹.

Ca efect al îndeplinirii condiției, doar unul dintre cei doi legatari va fi considerat proprietar al bunurilor transmise; tocmai acest mecanism al condiției este cel care a permis validarea până în prezent a unor astfel de liberalități și distingerea lor de substituțiile fideicomisare prohibite și care, finalmente, a determinat legiuitorul român să recunoască în cuprinsul noului Cod Civil caracterul licit a unor astfel de liberalități și să reglementeze regimul lor juridic.

IV.3. Dublul legat condițional

Principalul mijloc tehnic la care au recurs practicienii burghezi, pentru a obține rezultate apropiate de acelea ale unei substituții fideicomisare, este procedeul dublului legat condițional: testatorul dispune de același lucru prin două legate, care atârână de același eveniment viitor și nesigur, eveniment ce joacă rolul de condiție rezolutorie în primul legat și de condiție suspensivă în cel de-al doilea¹⁹². De exemplu "testatorul instituie legatar universal pe Petru, sub condiția rezolutorie a morții acestuia fără de posteritate; și tot sub aceeași condiție, însă de astă dată suspensivă, îl instituie legatar universal pe Ion"¹⁹³.

Dublul legat condițional este dispoziția prin care testatorul face două legate, având același obiect, în favoarea a două persoane, dar sub aceeași condiție, care însă este rezolutorie pentru primul gratificat (instituit) și suspensivă pentru cel de-al doilea (substituit)¹⁹⁴.

În privința validității sau nevalidității dublului legat condițional, doctrina și jurisprudența sunt extrem de eterogene. S-a afirmat în doctrină¹⁹⁵ că "sunt puține materii în dreptul civil, care au provocat atâtea discuții și, ceea ce este și mai grav, atâtea hotărâri judecătorești discordante".

Până la sfârșitul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, jurisprudența a văzut în dublul legat condițional un procedeu fraudulos prin care părțile încercau să eludeze dispozițiile art. 803. Începând cu a doua jumătate a veacului al XIX-lea, instanțele au început să recunoască validitatea dublului legat condițional, însușindu-și concepția doctrinei¹⁹⁶.

Soluțiile contradictorii se întemeiază pe faptul că dublul legat condițional se aseamână foarte mult cu substituțiile fideicomisare deoarece, în fapt avem doi legatari care profită succesiv de legat, iar pe de altă parte atât substituitul, cât și

legatarul a cărui vocație este definitiv consolidată prin realizarea sau nerealizarea condiției, dobândesc bunurile direct de la dispunător¹⁹⁷.

Cu toate acestea deosebiri care există între cele două operațiuni sunt semnificative. În primul rând, într-un dublu legat condițional, primul legatar nu este obligat, ca un instituit grevat cu substituție, să conserve bunurile primite, pentru a le transmite la moartea sa celui de-al doilea grevat¹⁹⁸. Astfel, primul legatar care are calitatea de proprietar sub condiție rezolutorie, poate încheia acte de înstrăinare sau de grevare a aceluși bun. Este adevărat însă că dobânditorul acestor bunuri va primi dreptul afectat de aceeași condiție rezolutorie, soarta actelor de dispoziție depinzând de îndeplinirea sau neîndeplinirea condiției¹⁹⁹. Datorită inexistenței obligației de conservare, s-a ajuns la concluzia că „în cazul dublului legat condițional nu ar exista o indisponibilizare a bunurilor ce alcătuiesc obiectul liberalității, ci numai o incertitudine asupra persoanei proprietarului acestor bunuri”²⁰⁰.

În al doilea rând, spre deosebire de substituția fideicomisară, mecanismul juridic al realizării condiției face ca în cazul dublului legat condițional, să nu existe două transmisiuni succesive, ci numai una singură: în măsura în care condiția nu se îndeplinește, legatarul sub condiție rezolutorie își vede dreptul definitiv consolidat, cu efecte de la data deschiderii moștenirii, în timp ce legatarul sub condiție suspensivă este considerat a fi străin de moștenire, atât pentru trecut cât și pentru viitor; invers, când condiția se îndeplinește, legatarul sub condiție suspensivă își vede dreptul definitiv consolidat cu efecte de la data deschiderii moștenirii, în timp ce moștenitorul sub condiție rezolutorie, pierde cu efect retroactiv dreptul câștigat prin deschiderea succesiunii²⁰¹. Pe bună-dreptate s-a afirmat că în acest caz, chiar dacă, în fapt, cei doi legatari vor profita succesiv de legat, unul singur dintre ei va avea, în drept, această calitate²⁰².

Unii autori²⁰³ au considerat că dublul legat condițional nu reprezintă altceva decât o substituție fideicomisară, motiv pentru care operațiunea este lovită de nulitate absolută. De asemenea, s-a susținut că în situația în care testatorul ar impune primului gratificat să restituie bunurile altei persoane dacă aceasta va supraviețui, fără să subordoneze vocația celui de-al doilea gratificat de îndeplinirea unei condiții rezolutorii, adică condiția constă pur și simplu în predecesul primului legatar, „dispoziția va fi cu drept cuvânt calificată drept substituție fideicomisară”²⁰⁴. Dimpotrivă, în cazul în care condiției încetării din viață a primului gratificat îi este atașată și o altă condiție (decesului primului legatar înaintea majoratului, fără să se căsătorească, fără să aibă un copil, etc.), dublul legat condițional poate fi recunoscut ca valabil²⁰⁵. Cu privire la acest aspect, într-un litigiu, s-a reținut că „dispoziția dintr-un testament, prin care se lasă un bun unei persoane și se adaugă că dacă ea va muri înainte de majorat, atunci bunul se transmite altei persoane, este permisă

de lege, deoarece, spre deosebire de substituția fideicomisară prohibită de art.803 C.civ., o atare dispoziție nu cuprinde două liberalități care ar urma să se execute în mod succesiv ci una singură și anume: dacă se îndeplinește condiția primul legat este desființat retroactiv și numai al doilea va avea efect, astfel că al doilea legatar se consideră proprietar din chiar momentul decesului testatorului, iar dacă nu se îndeplinește, atunci primul legatar rămâne unicul beneficiar²⁰⁶.

Din cele arătate mai sus putem trage concluzia că toate aceste trei operațiuni: fideicomisul fără obligație, legatul rămășiței și dublul legat condițional prezintă trăsături care le aproprie de substituțiile fideicomisare dar, în același timp prezintă trăsături particulare care le deosebesc substanțial de substituțiile fideicomisare. Interpretarea rigidă și constrângătoare a celor trei operațiuni s-a datorat influențelor politice specifice vremii²⁰⁷.

Cu siguranță „echilibrul sistemului nostru de drept, atât sub aspectul său strict juridic cât și sub aspectul său moral, nu ar fi afectat de recunoașterea acestor procedee juridice”²⁰⁸, cu atât mai mult cu cât noul Cod Civil recunoaște validitatea substituțiilor fideicomisare simple, unice și neperpetue.

V. SANȚIUNEA APLICABILĂ SUBSTITUȚIILOR FIDEICOMISARE

V.1. Justificarea prohibiției substituțiilor fideicomisare

Potrivit art.803 Cod Civil de la 1864 se sancționează cu *nulitatea absolută și integrală* orice dispoziție care conține o substituție fideicomisară.

În cele ce urmează vom prezenta rațiunile²⁰⁹ care au stat la baza interdicției substituțiilor fideicomisare. În primul rând substituțiile fideicomisare au generat o inegalitate evidentă între copii aceleiași părinte. Așa cum am menționat în capitolele anterioare, în epoca feudală era consacrat privilegiu primului născut²¹⁰ căruia îi revenea întreaga avere, acesta având obligația să conserve averea primită și să o transmită primului fiu născut²¹¹. Această concepție era în contradicție cu principiile Revoluției Franceze de la 1789: „Libertate, egalitate, fraternitate” care s-au generalizat în secolul al IX-lea în întreaga Europă²¹².

În al doilea rând, prin admiterea validității substituțiilor fideicomisare, s-a considerat că s-ar aduce atingere principiului liberei circulații a bunurilor (consacrat, în vechea reglementare, de art. 1310) și dreptului proprietarului de a dispune liber și absolut de bunurile sale (prevăzut la art. 480 VCC)²¹³. Bunurile ce fac obiectul substituțiilor fideicomisare sunt sustrate circuitului civil, devenind astfel inalienabile și inesizabile. Pe acest considerent era afectat în mod esențial și creditul. Substituțiile fideicomisare „puteau provoca numeroase fraude în ipoteza în care

proprietarii bunurilor grevate de substituție urmăreau să obțină credite garantate real cu acele bunuri”²¹⁴.

Un al motiv de ordine juridică rezultă din împrejurarea că, permițându-se crearea, cu privire la bunurile transmise, a unei ordini succesoriale în folosul generației viitoare, s-ar permite în realitate ca dispunătorul inițial să facă, în privința bunurilor transmise, testamentul primului gratificat (sau testamentul gratificaților succesivi în situația în care substituția fideicomisară este veșnică) ceea ce ar fi contrar atât principiului potrivit căruia nimeni nu poate dispune pentru cazul morții altei persoane²¹⁵ cât și caracterului esențialmente personal al testamentului²¹⁶. Astfel s-a afirmat în doctrină²¹⁷ că dacă se admite că testatorul sau donatorul poate, prin simpla lui voință, să rânduiască devoluțiunea unor bunuri din generație în generație, înlăturând în acest mod voința propriilor moștenitori, „atunci testamentul nu mai este un act unilateral și personal, ci un act în numele altora, ceea ce este străin de firea lucrurilor”.

În al patrulea rând, datorită obligației de a transmite la moartea sa bunurile inalienabile pe care le-a moștenit, s-a considerat că instituitul are practic statutul unui uzufructuar. Din punct de vedere economic, el nu ar mai avea interesul „de a îmbunătăți calitățile aceluși bun, ci doar de a-l exploata în mod sălbatic, existând riscul diminuării valorii sale”²¹⁸. Privitor la acest aspect, în doctrina franceză de la sfârșitul secolului al XIX-lea²¹⁹ s-a arătat că : „Substituțiile pot fi criticate din punct de vedere economic; ele imobilizează bunurile. Acestea din urmă sunt anulate ca mijloace de credit; creditorii celui grevat nu pot, sub nicio formă, să țină seama de bunurile cuprinse în substituție, pentru că aceste bunuri nu formează obiectul dreptului lor de gaj general. Când terenurile sunt transmise fără substituție, proprietarul le conservă și le crește valoarea, dacă are capacitatea necesară; [...] Din contră, grevatul cu o substituție, fie că este capabil sau incapabil, rămâne în posesie în dauna averii publice. De altfel, grevatul nu este decât un uzufructuar, astfel, interesul său nu este să amelioreze bunurile, ci să le facă să producă cât mai mult posibil, chiar cu riscul de a le diminua valoarea”.

V.2. Sancțiunea încălcării prohibiției

Argumentele menționate anterior ne ajută să înțelegem care au fost rațiunile care l-au determinat pe legiuitorul român de la 1864 să adopte o poziție radicală și să nu a admită nicio excepție de la prohibiția substituțiilor fideicomisare²²⁰. În cazul în care interdicția a fost încălcată, art. 803 Cod civil de la 1864 sancționează cu nulitatea nu numai cea de-a doua liberalitate făcută substituitului, dar și cea prevăzută în favoarea instituitului potrivit adagiului *tam quod substitutum quam*

*quod institutum*²²¹. Astfel s-a decis că „legatul făcut sub condițiune de perpetuă inalienabilitate și cu îndatorirea de a conserva și transmite, constituie o adevărată substituțiune prohibită de lege prin art. 803. Prin urmare, curtea, departe de a viola legea, se conformă prescripțiilor ei, anulând în totul dispozițiunea testamentară privitoare la acest legat”²²².

Această severitate a legii se explică prin teama legiuitorului că grevatul, „din scrupul de conștiință, să nu aducă benevol la îndeplinire voința autorului unei liberalități, executând substituția fideicomisară”²²³. Pe de altă parte, soluția legiuitorului a fost impusă și de imposibilitatea divizării celor două liberalități, fără a se interverti voința testatorului²²⁴.

Nulitatea se aplică și în situația în care substituția fideicomisară ar rezulta din două acte distincte, în măsura în care ele alcătuiesc un tot indivizibil²²⁵. Este posibil ca un testament să cuprindă nu numai o substituție fideicomisară ci și alte clauze care să fie în conformitate cu dispozițiile legale. Într-o astfel de situație liberalitatea va fi lovită de *nulitate absolută și parțială*, adică doar în măsura clauzei ce conține substituția fideicomisară²²⁶. De exemplu, dacă un legatar universal este obligat să conserve și să remită unei a treia persoane un bun individual determinat, legatul este nul doar în privința aceluia bun, care urmează să le revină moștenitorilor; „vocația universală a legatarului devine nulă în privința bunului ce formează obiectul substituției, dar rămâne valabilă în privința restului bunurilor din universalitate, deoarece nu testamentul, ci dispoziția în cauză este nulă”²²⁷. În acest sens în jurisprudență a statuat că, în situația în care „un testament conține, în afară de dispoziția care constituie o substituție fideicomisară și alte dispozițiuni de legate și întrucât legea nu anulează decât dispoziția testamentară care constituie substituția fideicomisarie, iar nu și pe celelalte dispoziții de legate, și care nefiind contrare legii nu trebuie anulate, testamentul nu poate fi anulat în întregime, ci numai în privința acelei dispoziții”²²⁸.

Nulitatea prevăzută de art. 803 este o nulitate absolută, de ordine publică²²⁹, formularea textului art. 803 nelăsând nicio îndoială asupra caracterului nulității. În consecință nulitatea nu este susceptibilă de confirmare sau ratificare expresă sau tacită de către vreuna din părți. De asemenea, recunoașterea sau executarea voluntară a unei asemenea dispoziții sancționată cu nulitate absolută nu produce niciun efect juridic, ceea ce înseamnă că „partea ce a recunoscut-o sau a executat-o este oricând în drept să invoce nulitatea ei”²³⁰. Moștenitorii legali, chiar și în astfel de ipoteze și-ar păstra acțiunea în nulitate împotriva gratificațiilor²³¹.

Nulitatea nu poate fi acoperită nici prin renunțarea de către unul din legatari la legat, întrucât nulitatea dispoziției testamentare, ce cuprinde o substituție fideicomisară, este apreciată prin raportare la data deschiderii moștenirii. Așadar,

ambele liberalități fiind nule de la data deschiderii moștenirii, renunțarea ar fi lipsită de obiect²³².

Se naște întrebarea cui profită această nulitate? Ca regulă, dacă o dispoziție testamentară este nulă, deoarece conține o substituție fideicomisară, bunul la care se referă va reveni moștenitorilor legali ai dispunătorului²³³, adică îi profită aceluia care ar fi cules bunul transmis dacă substituția nu ar fi existat. Deci dacă însuși legatul universal este afectat de o substituție fideicomisară, el fiind nul, profită moștenitorilor legali. Dacă un moștenitor are calitatea de instituit, el va lua bunurile autorului său dar este liberat de sarcina de a executa substituția, iar dacă moștenitorul joacă rolul de substituit, nulitatea dispoziției îl va face să primească imediat bunurile substituie, în calitate de moștenitor legitim. „De aceea art. 803 nu pronunță nulitatea instituției și substituției decât în privința donatarului, erdedelui numit și legatarului, nu însă și în privința moștenitorului *ab intestato*”²³⁴.

Dacă testamentul conține, pe lângă un legat universal și un legat particular, afectat de o substituție fideicomisară, nulitatea legatului particular va profita legatarului universal și nu moștenitorilor legali²³⁵, în limita cotelor disponibile dacă există rezervari, deoarece „instituirea de legatar universal înseamnă excluderea moștenirii *ab intestato*”²³⁶. De exemplu, testatorul instituie legatar universal pe Primus și, în același timp îl gratifică pe Secundus cu un imobil, cu obligația pentru acesta din urmă de a-l conserva și de a-l transmite, la decesul său lui Tertius. Dispoziția, lovită de nulitate, deoarece cuprinde o substituție fideicomisară, privește doar legatul particular lăsat lui Tertius, prin urmare de acest imobil va profita Primus, legatar universal, deoarece acesta are vocație universală la întreaga moștenire.

Invers, dacă testamentul cuprinde un legat universal prin care testatorul lasă întreaga avere unei persoane cu obligația de a o conserva și de a o remite unei a treia persoane, și un legat cu titlu particular pur și simplu, s-a considerat că legatul universal va fi lovit de nulitate absolută, însă legatul particular va fi perfect valabil²³⁷, bineînțeles în măsura în care are un caracter independent față de legatul universal ca și cum ar fi prevăzute în două testamente distincte²³⁸.

În practica judecătorească recentă²³⁹ s-a constatat nulitatea absolută a unui legat cu titlu particular pe motivul existenței unei substituții fideicomisare, însă a fost menținut un alt legat cu titlu particular, în condițiile în care ambele legate erau inserate în cadrul aceluiași testament. Astfel, printr-un testament întocmit la 4 februarie 1998 au fost instituți doi legatari particulari. Un prim legat, instituit în favoarea lui A.A.E., nepot de soră, avea ca obiect un teren proprietatea testatorului. Printr-un al doilea legat a fost instituită legatar particular soția A.V. asupra apartamentului, aceasta având obligația să conserve apartamentul ce constituia obiectul legatului, pentru ca la decesul ei acesta să fie vândut, iar prețul

obținut să se împartă în două părți egale nepoților săi, D.R. și A.A.E. Instanța a statuat că această clauză „reprezintă o veritabilă substituție fideicomisară, întrucât testatorul a stabilit ordinea succesorală a bunurilor nu numai pentru propria sa moarte, ci și a reclamantei-pârâte pe care a gratificat-o, căreia îi înlocuiește practic voința. Potrivit art. 803 C.civ., substituția este sancționată cu nulitatea absolută, întrucât încalcă ordinea publică. Nulitatea este integrală, în sensul că desființează ambele liberalități, atât cea făcută reclamantei-pârâte, cât și cea făcută pârâtului-reclamant și numitului D.R.[...] Nulitatea substituției nu afectează însă validitatea celui alt legat cuprins în testament: cel prin care pârâtul-reclamant a fost instituit legatar cu titlu particular asupra terenului”. În concluzie, instanța a considerat că cele două legate nu sunt independente, motiv pentru care nulitatea ce decurge din art. 803 C.civ. nu afectează ambele legate ci doar pe acela ce conține o substituție fideicomisară prohibită de lege.

Există vreun mecanism care să permită validarea uneia din cele două liberalități? Răspunsul este afirmativ. În doctrină și în jurisprudența s-a admis înlăturarea nulității cu consecința menținerii uneia dintre liberalități dacă cealaltă liberalitate a devenit ineficace din cauze intervenite anterior datei deschiderii moștenirii dispunătorului²⁴⁰. Nulitatea va fi înlăturată dacă unul din cele două legate ar deveni caduc prin decesul unuia din gratificați, căci în acest caz „la moartea dispunătorului, adică la data când dreptul eventual al legatarului se preface într-un drept actual și născut, acel element obiectiv al substituției fideicomisare ce este coexistența a două liberalități dispore, nemairămânând decât una singură dintre ele”²⁴¹. Dacă cel care decedează este substituitul, instituitul va dobândi, la deschiderea moștenirii (decesul testatorului) un legat liber de orice sarcini²⁴², iar dacă cel precedat este instituitul, va produce efecte numai liberalitatea consimțită în favoarea substituitului, însă de această dată ca liberalitate directă²⁴³.

Pentru același motiv se admite menținerea uneia dintre liberalități în ipoteza în care cealaltă a fost revocată sau este lovită de nulitate, însă pentru alte cauze decât cea prevăzută de art. 803 C. Civ²⁴⁴. Pentru identitate de rațiune are loc menținerea unei liberalități în cazul în care cel puțin una din cele două liberalități este sub condiție, iar la data când moștenirea se deschide, condiția nu se mai poate realiza²⁴⁵.

Este posibil în cuprinsul testamentului să fie inserată o clauză penală prin care testatorul să prevadă înlăturarea de la moștenire a acelor moștenitori care ar ataca cu acțiune în nulitate dispozițiile contrare art. 803 C.civ. de la 1864. O astfel de clauză prin care s-ar urmări obținerea aceluiași rezultat ca cel ce ar decurge dintr-o confirmare este lovită de nulitate absolută, astfel încât „exheredarea-sanctiune nu poate să îi împiedice pe moștenitori să ceară constatarea nulității dispozițiilor testamentare contrare ordinii publice sau bunelor moravuri”²⁴⁶.

În acest sens, în practica judiciară s-a statuat că „validitatea intrinsecă a dispozițiilor testamentare va trebui să fie apreciată în conformitate cu situația reală existentă la momentul morții testatorului și că dispozițiunile prin care se sancționează cu nulitatea substituțiile fideicomisare își găsesc aplicarea la acest moment, adică atunci când încep să se producă efectele. Ca atare, întrucât la decesul testatorului instituita testamentară era precedată, testamentul care a prevăzut o substituție fideicomisară este valabil, pentru că nu mai există dublă liberalitate succesivă, ci doar o liberalitate simplă în favoarea substituitului”²⁴⁷

Se mai impune o singură mențiune și anume faptul că nulitate absolută care intervine în cazul încălcării prohibiției prevăzute de art. 803 Cod civil de la 1864 „poate fi ridicată de orice persoană interesată”²⁴⁸, inclusiv din oficiu de instanța de judecată, iar „acțiunea prin care se tinde la declararea acelei nulități nu se poate prescrie”²⁴⁹. Cu toate acestea, dacă liberalitatea a fost executată, acțiunea în restituirea obiectului liberalității se prescrie în termen de 3 ani²⁵⁰.

VI. PROHIBIȚIILE ÎNTRE NOUL ȘI VECHIUL COD CIVIL

VI.1. Noțiune

Noul Cod Civil reglementează substituțiile fideicomisare în Cartea a IV-a „Despre moștenire și liberalități”, Titlul III „Liberalitățile”, Secțiunea a III-a „Substituțiile fideicomisare”, art. 993-1000.

În cuprinsul art. 993 se precizează că: „Dispoziția prin care o persoană, denumită instituit, este însărcinată să administreze bunul sau bunurile care constituie obiectul liberalității și să le transmită unui terț, denumit substituit, desemnat de dispunător, nu produce efecte decât în cazul în care este permisă de lege.”. Teza a II-a a art. 993 cuprinde o derogare de la nulitatea absolută a substituției fideicomisare care era prevăzută în Codul civil de la 1864.

În art. 994 alin. 1 din noul Cod Civil ni se oferă o definiție a substituției fideicomisare: „O liberalitate poate fi grevată de o sarcină care constă în obligația instituitului, donatar sau legatar, de a administra bunurile care constituie obiectul liberalității și de a le transmite, la decesul său, substituitului desemnat de dispunător.”. Comparativ, regimul juridic al substituției fideicomisare din Codul Civil e răsturnat, noul Cod Civil permite substituția fideicomisară, ba chiar îi conferă un veritabil regim juridic în art. 995-1000.

Aparent există o evidentă contradictorialitate între art. 993 și art.994 NCCiv, deoarece din lecturarea art. 994 ar rezulta că principiul este cel înscris în acest text de lege, adică substituțiile fideicomisare sunt permise de lege în favoarea oricărei persoane.

De unde rezultă contradicția între cele două articole? În încercarea de a da un răspuns acestei întrebări am analizat unele dispoziții care, este posibil, să fi constituit sursa de inspirație a legiuitorului român. Așa cum s-a menționat chiar de către legiuitorul român, în expunerea de motive, cât și în Hotărârea Guvernului nr. 277 din 11 martie 2009 pentru aprobarea Tezelor prelabile ale proiectului de lege – Codul civil, recodificarea dreptului civil român s-a realizat cu sprijinul legislațiilor moderne, și anume: Codul civil francez, Codul civil al provinciei Quebec, Codurile civile italian, spaniol, elvețian, german, brazilian²⁵¹. Reglementările Codului civil francez ar putea să ne ofere un răspuns. Este vorba de art. 896 și 1048 din Cod civil francez (modificate prin legea 728 din 23 iunie 2006²⁵²).

Cod civil francez interzicea, cu titlu de principiu substituțiile fideicomisare, interdicție instituită în cuprinsul art. 896: „Orice dispoziție prin care donatarul, eredele instituit sau legatarul va fi însărcinat de a conserva și de a remite la o a treia persoană, va fi nulă, chiar în privința donatorului, a eredelui instituit sau a legatarului”²⁵³; substituțiile fideicomisare era admise, cu titlu excepțional de vechile art. 1048-1074, care formau un capitol distinct intitulat „Dispoziții permise în favoarea nepoților donatorului sau testatorului sau în favoarea copiilor fraților și surorilor”. Literatura franceză a propus suprimarea instituției substituțiilor fideicomisare, care apărea ca desuetă, în condițiile în care teama de o aristocrație latifundiară este ea însăși depășită, astăzi, la peste două secole de la Revoluția franceză, iar substituțiile pot apărea utile realităților societății moderne.

În acest context, proiectul de modificare a Codului civil francez a propus autorizarea expresă a liberalităților graduale (expresie folosită în locul celei de substituție fideicomisară), urmând însă a fi menținut principiu prohibiției substituțiilor, cu excepția cazurilor în care liberalitățile graduale sunt autorizate de lege. Prin urmare art. 896 are în prezent următorul conținut: „dispoziția prin care o persoană este însărcinată să conserve și să remită (obiectul liberalității s.n.) unui terț nu produce efecte decât în cazul în care este autorizată de lege”²⁵⁴. Cazurile în care liberalitățile sunt autorizate de lege sunt prevăzute la art. 1048²⁵⁵: “O liberalitate poate fi grevată cu o sarcină constând în obligația pentru donatar sau legatar de a conserva bunurile sau drepturile ce constituie obiectul liberalității și de a le transmite, la decesul său, unui al doilea gratificat, prevăzut în act” (donața sau liberalitatea s.n.).

După cum se prevede și în proiectul de lege a codului civil francez, comisia a preferat, ținând cont de atingerile aduse prin intermediul substituțiilor fideicomisare principiului liberei circulații a bunurilor, să mențină, prin intermediul art. 896 Cod civil francez, principiu prohibiției substituțiilor fideicomisare, “cu excepția cazurilor - de acum înainte foarte numeroase - în care ele sunt autorizate de lege”²⁵⁶. S-a arătat că substituțiile fideicomisare au rolul de a proteja ansamblul familiei

dispunătorului de acei moștenitori risipitori și incompetenți care ar putea să lase în sărăcie o serie de alte rude. Dar cu toate acestea substituțiile fideicomisare, așa cum a precizat profesorul Michel Grimaldi prezintă: „inconvenientul economic foarte serios de a plasa bunurile în afara comerțului și de a crea astfel o situație de mână moartă. Fiind incesibile, bunurile sunt expuse riscului unei exploatare abuzive și neglijente; fiind insesizabile, bunurile nu pot să constituie un instrument de credit. Or, circulația bunurilor și creditului sunt indispensabile unei economii liberale”²⁵⁷.

Este foarte posibil ca aceleași rațiuni să le fi avut în vedere și legiuitorul român la momentul la care a redactat dispozițiile art. 993 și 994 din noul Cod Civil. Așadar, din punctul nostru de vedere și având la baza argumentele invocate anterior, considerăm că principiul rămâne cel al interdicției substituțiilor fideicomisare prevăzut la art. 993, acestea fiind permise doar în cazurile în care sunt autorizate de lege (adică în limitele prevăzute de art. 995-1000). Coroborând dispozițiile art. 993 cu textul art. 994 și 996 alin. 3, “se poate observa că legiuitorul validează doar substituția fideicomisară simplă, unica și neperpetuă, adică aceea prin care dispunătorul stabilește un singur substituit, fără să existe posibilitatea obligării acestuia la administrarea bunurilor primite și la transmiterea lor, la decesul său, către un al doilea substituit desemnat de dispunător”²⁵⁸.

Conform unei alte păreri s-a considerat că “ceea ce diferențiază substituția fideicomisară (permisă de lege) de liberalitatea prevăzută la art. 993 C. civ. (prohibită de lege) este momentul transferului bunului către substituit, în timpul vieții sau la moartea instituitului”²⁵⁹, prin urmare s-a precizat că este interzis legatul prin care testatorul dispune de patrimoniul său “în favoarea succesivă a doi legatari (instituitul fiind obligat să administreze și să le transmită, apoi în timpul vieții, substituitului). Considerăm că o astfel de interpretare nu poate fi acceptată deoarece dacă instituitul ar fi obligat să administreze bunurile și apoi să le transmită unei alte persoane în timpul vieții ei, am fi în prezența unui fideicomis sau legat cu sarcini, recunoscut ca valabil în cuprinsul art. 989 alin 4:”Este valabilă liberalitatea făcută unei persoane desemnate de dispunător, cu o sarcină în favoarea unei persoane alese fie de gratificat, fie de un terț desemnat, la rândul său, tot de către dispunător”. În cuprinsul cărții sale (apărută pentru prima dată în 1921), Matei Cantacuzino preciza că „substituția fideicomisară prohibită de art. 803 se distinge de fideicomisul simplu prin aceea că pe când fideicomisul simplu constituie o liberalitate unică către adevăratul beneficiar prin intermediul funciarului, care nu joacă decât rolul unui mandatar, din contră substituția fideicomisară cuprinde două liberalități succesive având ca obiect același drept către doi beneficiari, din care primul numit grevatul sau rânduitul nu mai e un simplu mandatar ci e beneficiar în primul rând, cu sarcina de a păstra dreptul transmis, și de a-l lăsa la moartea lui către al doilea beneficiar, numit chematul

sau subrânduitul, care culege dreptul transmis de la primul rânduitor, însă în puterea voinței inițiale a dispunătorului [...]”²⁶⁰. În același sens s-a considerat că nu trebuie confundată substituția fideicomisară cu donația prin persoană interpusă, căci pe când instituitul devine deplin proprietar al bunului, cu sarcina de a-l transmite substituitului, “persoana interpusă n-are rol decât de mandatar”²⁶¹.

Așadar, nu putem admite că singura distincție între art. 993 și art. 994 ar fi momentul transferului bunului către substituit, deoarece în ipoteza în care testatorul dispune în favoarea a doi legatari, dintre care primul are obligația să administreze bunul primit și să-l transmită în timpul vieții sale unui al doilea legatar desemnat tot de testator, pur și simplu nu mai suntem în prezența unei duble liberalități, instituitul în această ipoteză având doar rolul unui mandatar, unui intermediar, a unei persoane de legătură.

Sancțiunea nulității unei astfel de liberalități, prin care instituitul ar fi obligat să administreze bunurile și să le transmită apoi, în timpul vieții sale, substituitului (cea pe care autorul²⁶² consideră că a fost inserată prin art. 993) nu credem că poate fi aplicată având în vedere și dispozițiile art. 989 alin 2: „Persoana care nu există la data întocmirii liberalității poate beneficia de o liberalitate dacă aceasta este făcută în favoarea unei persoane capabile, cu sarcina pentru aceasta din urmă de a transmite beneficiarului obiectul liberalității îndată ce va fi posibil”. Dacă textul de lege conferă posibilitatea de a transmite bunurile unei persoane, cu sarcina pentru aceasta din urmă de a le transmite unei persoane care nici măcar nu era concepută la momentul actului de liberalitate, cu atât mai mult considerăm că ar fi valabilă o liberalitate prin intermediar în situația în care adevăratul beneficiar ar fi în viață.

Revenind la definiția substituției fideicomisare, aceasta poate fi definită și în actuala reglementare ca fiind dispoziția inserată într-o liberalitate, donație sau testament, prin care dispunătorul îl însărcinează pe beneficiarul liberalității (legatar sau donatar), numit instituit sau grevat/fiduciar, să administreze bunurile primite și să le transmită, în tot sau în parte, la moartea sa, unei alte persoane, numită substituit sau fideicomisar, desemnată tot de către dispunător²⁶³. Comparând dispoziția din vechea reglementare cu cea din noul Cod Civil, observăm că această instituție juridică beneficiază, în ambele reglementări, în mare măsură de aceeași definiție. „Spre deosebire însă de vechea reglementare, în lumina căreia instituitul avea obligația de a conserva bunurile vizate de liberalități, noul Cod Civil instituie în sarcina legatarului/donatarului obligația de a administra bunurile cu care acesta a fost gratificat”²⁶⁴. Menționăm faptul că art. 993 a fost modificat prin Legea nr. 71/2011 pentru punerea în aplicare a Legii nr. 287/2009 privind Codul civil, publicată în Monitorul Oficial al României, partea I, nr. 409 din 10 iunie 2011. Forma inițială a textului era următoarea: “Dispoziția prin care o persoană, numită instituit, este obligată să conserve

bunul care constituie obiectul liberalității și să îl transmită unui terț, numit substituit, desemnat de dispunător, nu produce efecte decât în cazul în care este permisă de lege”²⁶⁵, prin urmare această distincție a apărut doar odată cu legea de 71/2011.

Potrivit art. 795 noul Cod Civil „persoana împuternicită cu administrarea simplă este ținută să efectueze toate actele necesare pentru conservarea bunurilor, precum și actele utile pentru ca acestea să poată fi folosite conform destinației lor obișnuite”. Instituitul are, în virtutea noului Cod civil posibilitatea să realizeze atât acte de conservare cât și acte utile, care permit folosirea bunurilor ce formează obiectul substituției fideicomisare, potrivit destinației lor obișnuite.

VI.2. Condițiile substituției fideicomisare

Pentru a fi în prezența unei substituții fideicomisare trebuie îndeplinite anumite condiții. În primul rând se cere ca dispunătorul să fi făcut două liberalități succesive²⁶⁶, cu același obiect, către două persoane. Prima liberalitate se execută, în ipoteza în care a fost realizată prin intermediul unei donații, la data încheierii contractului, iar în cazul în care dispunătorul a dispus prin testament, la moartea dispunătorului²⁶⁷. Având în vedere că noul Cod Civil a admis valabilitatea substituțiilor fideicomisare, prezintă importanța deosebită reluarea discuției²⁶⁸ cu privire la actul care generează drepturile în patrimoniul instituitului și în cel al substituitului. Astfel, noul Cod Civil prevede expres în art. 996 alin 2 că „substituitul dobândește bunurile care constituie obiectul liberalității ca efect al voinței dispunătorului”, ceea ce înseamnă că atât instituitul cât și substituitul trebuie să fie capabili la data deschiderii moștenirii.

În lumina dispozițiilor art. 994 noul Cod Civil, incapacitățile de a dispune se apreciază în raport cu dispunătorul, iar cele de a primi în raport cu instituitul și cu substituitul²⁶⁹. Prin urmare dispunătorul trebuie să fie capabil de a gratifica la data la care își exprimă consimțământul, prin contract de donație sau prin testament, iar instituitul trebuie să fie capabil de a primi la data deschiderii moștenirii dispunătorului, în situația în care substituția este cuprinsă într-o liberalitate mortis causa, respectiv la data la care acceptă donația, pentru ipoteza în care substituția e cuprinsă într-o liberalitate inter vivos.

În privința substituitul, de asemenea trebuie să facem distincție între situația în care substituția este cuprinsă într-o donație sau într-un legat. În cazul substituitului-donatar, el trebuie să aibă capacitate la momentul acceptării donației. În temeiul dispozițiilor art. 999 din noul Cod Civil care prevede că „Oferta de donație făcută substituitului poate fi acceptată de acesta și după decesul dispunătorului” s-a conchis că „poate compărea în calitate de substituit-donatar și o persoană neconcepută la data deschiderii moștenirii”²⁷⁰. Credem că legiuitorul a

dorit să prevadă prin această dispoziție o excepție de la prevederile art. 1186 noul Cod Civil care determină momentul și locul la care se consideră încheiat un contract, anume momentul și locul în care acceptarea ajunge la ofertant, chiar dacă acesta nu ia cunoștință de ea din motive care nu îi sunt imputabile. În ceea ce privește substituția fideicomisară, donația în favoarea substituitului se consideră încheiată chiar dacă acceptarea nu a ajuns la dispunător în timpul vieții acestuia, fiind acceptată ulterior acestui moment. S-a afirmat în doctrină că prin excepție de la dispoziția art. 1013 alin. 1 care prevede că decesul donatorului atrage caducitatea acceptării făcută de donatar după acest moment, art. 999 noul Cod civil instituie regula potrivit căreia există posibilitatea ca oferta de donație făcută substituitului să poată fi acceptată și după decesul dispunătorului. „Rațiunea acestui text este coerentă cu regula dobândirii obiectului fideicomisului de substituit de la dispunător și nu de la instituit și cu evidența nașterii drepturilor substituitului la data morții instituitului, ceea ce implică cel mai probabil, trecerea unei perioade lungi de timp, astfel încât există riscul ca dispunătorul să nu mai fie în viață și, prin aplicarea art. 1013 alin 1 noul Cod Civil, să intervină caducitatea acceptării donației de către donatar, fiind compromisă astfel, din start, existența substituției fideicomisare, ceea ce ar contraveni intenției legiuitorului”²⁷¹.

Substituitul-legatar trebuie să dețină capacitatea de a primi un legat la data deschiderii moștenirii dispunătorului, întrucât substituitul dobândește bunurile care constituie obiectul liberalității direct din patrimoniul dispunătorului (art. 996 alin 2)²⁷².

Pentru a fi în prezența unei substituții fideicomisare este necesar să existe o dispoziție prin care instituitul să fie obligat să administreze bunul care formează obiectul liberalității și să-l transmită substituitului²⁷³. Proprietatea instituitului nu este una condițională, ci este una definitivă, doar inalienabilitatea sa este condiționată de predecesul față de substituit, ceea ce face ca îndeplinirea condiției să desființeze actele instituitului cu caracter retroactiv „însă nu datorită dispariției titlului acestuia ci fiindcă proprietatea sa devine una inalienabilă, pe când proprietatea substituitului este neafectată de modalități și dobândită de la dispunător”²⁷⁴.

Regimul bunurilor și al obligației de a administra bunurile este cel al fiduciarului²⁷⁵ deoarece în temeiul art. 994 alin 2 „instituitului i se aplică în mod corespunzător dispozițiile din prezentul cod referitoare la fiduciar”. Sunt aplicabile în materia substituțiilor fideicomisare doar acele dispoziții din materia fiduciei referitoare la crearea unei mase fiduciare precum și reglementările cu privire la dreptul/sarcina de a administra obiectul liberalității și de a-l transmite unei alte persoane²⁷⁶. „Conținutul obligației de administrare trebuie să fie conturat prin intermediul imperativului respectării unei exploatare a bunurilor compatibilă cu restituirea lor”²⁷⁷, în timp ce obligația de transmitere are un înțeles diferit față de cel comun, deoarece nu este vorba de o obligație de transfer al proprietății ci este

vorba despre simpla predare a bunurilor, care „la o analiză mai atentă, incumbă succesiunii instituitului și nu acestuia”²⁷⁸.

Se pune întrebarea care ar fi sancțiunea aplicabilă în situația în care instituitul nu-și respectă obligațiile impuse de dispunător. În ipoteza în care instituitul nu administrează în mod corespunzător bunurile, considerăm că sunt aplicabile dispozițiile referitoare la fiduciar, instituitul, la fel ca și fiduciarul are obligația să dea socoteală dispunătorului sau moștenitorilor acestuia cu privire la modul în care și-a îndeplinit obligația de administrare a bunurilor vizate de substituție, precum și obligația de a răspunde pentru orice prejudiciu cauzat bunurilor, indiferent dacă acestea au fost cauzate prin actele de conservare sau de administrare²⁷⁹.

Noul Cod Civil nu reglementează în conținutul dispozițiilor afectate substituțiilor fideicomisare o sancțiune pentru situația în care instituitul înstrăinează bunurile ce constituie obiectul substituției. Considerăm că într-o astfel de ipoteză își găsesc aplicarea sancțiunile din materia clauzei de inalienabilitate. Astfel, potrivit art. 629 noul Cod Civil, înstrăinătorul poate să ceară rezoluțiunea contractului în cazul încălcării clauzei de inalienabilitate de către dobânditor sau, în temeiul art. 2, atât înstrăinătorul, cât și terțul, dacă inalienabilitatea s-a stipulat în favoarea acestuia, pot să ceară anularea actului de înstrăinare subsecvent încheiat cu nerespectarea clauzei. Prin urmare, considerăm că atât dispunătorul (în cazul donației) cât și substituitul ar putea să ceară anularea actului încheiat de primul gratificat cu un terț, aceasta fiind o măsură de conservare pe care o poate lua substituitul; în caz contrar dreptul substituitului nu ar mai fi efectiv ci doar unul iluzoriu.

Art. 995 impune o cerință de opozabilitate și anume „dacă liberalitatea are ca obiect drepturi supuse formalităților de publicitate, sarcina trebuie să respecte aceleași formalități. În cazul imobilelor, sarcina este supusă notării în cartea funciară”. În condițiile în care sarcina care decurge din substituție este adusă la cunoștința terților în condițiile legii, dacă e bun imobil, prin înscrierea ei în CF, atunci se poate cere anularea actului pentru că acesta e opozabil față de terțul care a dobândit cu încălcarea prohibiției de înstrăinare. Dacă obiectul îl constituie un bun mobil, înstrăinat unui terț de bună credință, nu se mai poate cere anularea actului deoarece clauza de inalienabilitate nu îi este opozabilă, dar considerăm că instituitul, în această situație, ar putea fi obligat la daune interese.

„Executarea celei de a doua liberalități la decesului primului gratificat”²⁸⁰ constituie o a treia condiție necesară pentru existența unei substituții fideicomisare. Suntem în prezența substituției fideicomisare dacă dispunătorul stabilește ordinea succesorală (*ordo succesivus*) nu doar pentru cazul morții sale, ci și pentru cazul decesului primului gratificat²⁸¹. Nu există așadar substituție fideicomisară când a doua liberalitate își produce efectele la un moment din viața instituitului, căci „o astfel de dispoziție este o donație cu sarcină permisă de noul Cod Civil (art. 999

C.civ.)²⁸². În sens contrar s-a susținut că „dispoziția prin care instituitul este obligat să transmită bunul substituitului, în timpul vieții sale (și nu la data morții lui), nu constituie o substituție fideicomisară în sensul art. 994 alin 1 C.civ. și, în consecință, se supune dispozițiilor prohibitive ale art. 993 C. Civ.”²⁸³.

VI.3. Efectele substituțiilor fideicomisare permise de lege

Efectele substituției, în măsura în care acestea sunt permise de lege, sunt reglementate de noul Cod Civil în cuprinsul art. 995-999. Potrivit dispozițiilor art. 995 noul Cod Civil, substituția fideicomisară produce, cu privire la bunurile ce constituie obiectul liberalității, următoarele efecte juridice:

a. Sarcina impusă instituitului de a administra bunurile ce constituie obiectul liberalității și de a-l transmite, la decesul său, substituitului, produce efecte numai cu privire la bunurile care au constituit obiectul liberalității și care la data decesului instituitului pot fi identificate și se află în patrimoniul său (art. 995 alin1). Prin urmare, dacă la data decesului instituitului bunurile nu se mai găsesc în patrimoniul acestuia, substituitul nu le poate pretinde²⁸⁴, dar așa cum am arătat anterior, în măsura în care inexistența bunurilor se datorează faptei instituitului considerăm că substituitul ar fi îndreptățit la daune-interese. În vederea executării sarcinii, dispunătorul poate impune instituitului constituirea de garanții și încheierea unor contracte de asigurare (art. 997).

b. Atunci când liberalitatea are ca obiect valori mobiliare, sarcina administrării și transmiterii acestora produce efecte și asupra valorilor mobiliare care le înlocuiesc. Operează în acest caz o subrogație reală, care însă se aplică doar în cazul valorilor mobiliare nu și în cazul altor bunuri care ar constitui obiectul unei liberalități ce conține o substituție fideicomisară (art. 995 alin 2).

c. dacă liberalitatea are ca obiect drepturi supuse formalităților de publicitate, sarcina trebuie să respecte aceleași formalități. În cazul imobilelor, sarcina este supusă înscrierii în C.F. “Este valorificat astfel principiul simetriei formelor”²⁸⁵.

Noul Cod Civil prevede expres care sunt drepturile părților. Conform reglementărilor în materie, drepturile substituitului se nasc la moartea instituitului (art. 996 alin1). Substituitul dobândește bunurile care constituie obiectul liberalității ca efect al voinței dispunătorului (art. 996 alin 2); prin urmare bunurile se transmit în patrimoniul substituitului direct din patrimoniul dispunătorului, considerându-se că acestea nu au tranzitat niciodată patrimoniul instituitului. Prin urmare în ceea ce privește obligația instituitului prevăzută la art. 994 de a “transmite” trebuie înțeleasă în sensul de a preda bunul și nu de a transmite dreptul de proprietate, care operează automat la data decesului instituitului cu privire la bunurile care se găsesc în patrimoniul acestuia la acea dată.

Substituitul nu poate fi, la rândul său, supus obligației de administrare și de transmitere a bunurilor. Alin. 3 al art. 996 are rolul de a delimita sfera de aplicare a substituției fideicomisare prin interzicerea transformării substituitului într-un nou instituit obligat la administrare și transmitere a obiectului liberalității. În doctrina s-a considerat că liberalitatea graduală nu este nulă în întregime, ci doar în privința liberalităților ce depășesc prima substituție, “atât timp cât nu reiese în mod indubitabil condiționarea existenței intenției liberale a dispunătorului de executarea către toți beneficiarii”²⁸⁶. În lumina dispozițiilor Noului Cod civil sunt permise de art. 994 substituțiile fideicomisare unice, însă sunt prohibite substituțiile fideicomisare graduale și cele veșnice.

Art. 998 reglementează ipoteza în care instituitul este moștenitor rezervatar și stabilește că în această situație sarcina transmiterii nu poate încălca rezerva sa succesorală. Având în vedere reglementarea tradițională a rezervei care prevede obligativitatea acordării acesteia liberă de orice sarcini, este evident că în situația în care instituitul este moștenitor rezervatar al dispunătorului, substituția fideicomisară se impută asupra cotității disponibile²⁸⁷. Astfel, dacă sarcina de a transmite încălcă cotitatea disponibilă instituitul poate cere reducere însă cu o condiție: dacă liberalitatea îmbracă forma unei donații, reducerea poate fi cerută doar la data deschiderii moștenirii dispunătorului deoarece numai în acel moment se poate stabili dacă a fost încălcată sau nu rezerva.

În situația în care una din liberalități este ineficace, fie datorită predecesului substituitului, fie pentru că acesta renunță la beneficiul liberalității, bunul îi revine instituitului cu excepția cazului în care s-a prevăzut că bunul va fi cules de moștenitorii substituitului ori a fost desemnat un al doilea substituit. Dacă instituitul renunță la beneficiul liberalității, în doctrină²⁸⁸ s-a considerat că trebuie distinse două ipoteze: dacă substituția fideicomisară este inserată într-o donație, neacceptarea donației de către substituit atrage ineficacitatea substituției pentru simplul motiv că nu mai există două liberalități; dacă substituția este inserată într-un testament, renunțarea la acesta trebuie să fie făcută în condițiile de drept comun, respectiv în interiorul termenului de 1 an calculat de la data deschiderii moștenirii dispunătorului. “Drept urmare, în termen de 1 an de la data deschiderii moștenirii dispunătorului, substituitul trebuie să accepte legatul, renunțarea acestuia în condițiile legii atrăgând caducitatea substituției, iar bunurile vizate de aceasta cuvenindu-se instituitului”²⁸⁹.

Chiar dacă substituitul precedează instituitului sau renunță la beneficiul liberalității, este posibil ca bunurile ce constituie obiectul substituției fideicomisare să revină moștenitorilor substituitului în măsura în care dispunătorul inserează în actul de dispoziție o clauză expresă în acest sens. Suntem din nou în prezența unei substituții fideicomisare, dar pentru ca această substituție să fie una licită, adică să intre în câmpul de acțiune al art. 994, este necesar ca dispunătorul să îl

desemneze pe cel de-al doilea substituit cu titlu de alternativă și nu ca substituit al primului substituit (substituție fideicomisară graduală prohibită de art. 993).²⁹⁰

Prin consacarea acestei soluții, legiuitorul recunoaște în același timp valabilitatea substituțiilor vulgare, care erau reglementate expres de Codul Civil de la 1864 prin art. 804, în sensul că dispunătorul îl obligă pe instituit să administreze bunurile primite și să le transmită la moartea sa substituitului, iar dacă acesta nu vrea sau nu poate să beneficieze de liberalitate, dispunătorul stabilește un al doilea gratificat care să beneficieze de liberalitate, acesta putând fi moștenitorul substituitului sau o terță persoană. Suntem, în realitate, în prezența unei substituții vulgare-fideicomisare, concepută ca o modalitate de prevedere pentru situația în care substituitul nu ar dori sau nu ar putea să accepte liberalitatea, dispunătorul stabilind o liberalitate alternativă în favoarea moștenitorilor substituitului sau unor terțe persoane, făcută sub condiția suspensivă a ineficacității celei instituite în favoarea substituitului²⁹¹.

CONCLUZII

Substituțiile fideicomisare își au originea în dreptul roman, unde reprezentau un mijloc de organizare a transmisiunii averii dispunătorului după bunul său plac. *Pater familias* avea puterea să hotărască ce se va întâmpla cu bunurile sale după moarte, alegând modul lor de folosire și destinația acestora după momentul morții sale. Astfel substituția era o modalitate juridică prin care *de cuius*, normativ vorbind, rămânea în sânul familiei sale, sfidând, într-un fel legile naturii atât de stricte și cu privire la care nu existau excepții²⁹².

În epoca feudală, fideicomisele au fost larg răspândite în Europa și ele urmăreau păstrarea bunurilor în cadrul aceleiași familii. Substituțiile fideicomisare, așa cum am menționat și în cuprinsul lucrării, erau recunoscute ca valabile și de legiurile românești din perioada feudală.

Legiuitorul Codului civil român de la 1864 a adoptat o poziție diametral opusă, interzicând categoric substituțiile fideicomisare. Spre deosebire de legislația franceză (Codul civil francez de la 1804), Codul civil român nu admite nicio excepție de la principiul prohibiției, ceea ce face ca interdicția să fie una absolută: „Substituțiile sau fideicomisele sunt prohibite; orice dispoziții prin care donatarul, eredele instituit sau legatarul va fi însărcinat de a conserva și a remite la o a treia persoană, va fi nulă, chiar în privirea donatarului, a eredelui numit sau a legatarului”²⁹³ (art. 803 Cod civil de la 1864). De la adoptarea codului instanțele judecătorești s-au străduit constant să restrângă sfera de aplicare a dispozițiilor art. 803 și au interpretat permisiv dispozițiile testamentare. Prin aplicarea principiului conform căruia actul juridic trebuie interpretat

mai degrabă în sensul validității decât în cel al nulității (*potius ut valeant, quam ut pereant*), instanțele de judecată au analizat substituția fideicomisară într-un dublu legat de uzufruct și nudă proprietate sau într-un dublu legat condițional sau au invocat faptul că obligația de conservare și de remitere a bunului nu este prevăzută expres, considerând dispoziția ca o simplă rugămintă sau recomandare a dispunătorului, cu scopul validării dispoziției²⁹⁴.

Dacă în dreptul roman se acorda o mai mare importanță voinței individuale, odată cu adoptarea Codului Civil de la 1864 balanța înclină spre protejarea interesului general.

Considerăm că noul Cod Civil a încercat o conciliere a celor două perspective diametral opuse reliefate anterior, menținând astfel un echilibru între necesitatea respectării voinței lui *de cuius* și protejarea interesului general.

Astfel noul Cod Civil menține principiul prohibiției substituțiilor fideicomisare, însă validează substituția fideicomisară simplă, unica și neperpetuă, adică aceea prin care dispunătorul stabilește un singur substituit, fără să existe posibilitatea obligării acestuia la administrarea bunurilor primite și la transmiterea lor, la decesul său, către un al doilea substituit desemnat de dispunător²⁹⁵. Ca un răspuns la întrebarea adresată la începutul lucrării, putem spune că, în conformitate cu dispozițiile noului Cod Civil, nu are loc o “eternizare” a voinței lui *de cuius* deoarece, chiar dacă sunt permise substituțiile fideicomisare unice, sunt prohibite substituțiile fideicomisare graduale și cele veșnice.

Recunoașterea valabilității substituțiilor fideicomisare unice pare să fie în conformitate cu regula conform căreia un bun poate fi declarat inalienabil prin voința părților numai pe o perioadă determinată de timp, însă inalienabilitatea se poate declara doar dacă se face dovada unui interes serios și legitim. Acest interes ar putea fi reprezentat tocmai de necesitatea respectării voinței lui *de cuius*, de necesitatea respectării voinței individuale.

Noile prevederi pun înaintea normelor juridice voința lui *de cuius*, acordându-se o mai mare libertate de voință celui ce urmează să testeze. Deși vor exista discuții asupra pertinentei recunoașterii valabilității, în anumite limite, a substituțiilor fideicomisare²⁹⁶, considerăm că noul Cod Civil a adus modificări pozitive în materia dreptului succesoral, reușind să instituie noi soluții pentru modernizarea unui domeniu cunoscut drept „reținut” la elementele de noutate.

BIBLIOGRAFIE

I. MONOGRAFII SI TRATATE

1. Alexandresco Dimitrie, *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil român*, vol. IV, partea a II-a, București, 1914.
2. Bacaci Alexandru, Comăniță Gheorghe, *Drept civil. Succesiuni*, Ed. All Beck, București, 2006.
3. Bocșan Mircea Dan, *Testamentul-evoluția testamentară în dreptul roman*, Editura Lumina Lex, București, 2000.
4. Bocșan Mircea Dan, *Practică testamentară - jurisprudență română 1865-2002* ediția a 2-a, Editura Rosetti, București, 2003.
5. Baias Flavius-Antoniou, Chelaru Eugen, Constantinovici Rodica, Macovei Ioan, *Noul Cod civil. Comentariu pe articole*, Editura C.H. Beck, București, 2012.
6. Cantacuzino Matei, *Elementele dreptului civil*, Editura All Educational, București, 1998.
7. Cârpenaru Stanciu, *Dreptul de moștenire*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982.
8. Chirică Dan, *Drept civil. Succesiuni și testamente*, Editura Rosetti, București, 2003.
9. Ciucă Valerius, *Lección de drept roman*, Editura Polirom, Iași, 2001.
10. Ciutacu Florin, *Drept civil român. Devoluțiunea succesorală legală și testamentară. Culegere de spețe. Modele de acte juridice în materie succesorală. Modele de acțiuni civile în justiție*, Editura Roleris, București, 2001.
11. Deak Francisc, *Tratat de drept succesoral* ediția a 2-a, Editura Universul Juridic, București, 2002.
12. Dogaru Ion, Stănescu Vasile, *Bazele dreptului civil. Volumul V. Succesiuni*, Editura C.H.Beck, București, 2009.
13. Eliescu Mihail, *Moștenirea și devoluțiunea ei în dreptul Republicii socialiste România*, Ed. Academiei Republicii Socialiste, București, 1966.
14. Genoiu Ilioaara, *Dreptul la moștenire in noul Cod Civil*, Editura C.H. Beck, București, 2012.
15. Genoiu Ilioaara, *Drept succesoral*, Editura C.H. Beck, București, 2008.
16. Grimaldi Michel, *Droit civil. Liberalites. Partages d'ascendants*, Ed. Litec, Paris, 2000.
17. Grimaldi Michel, *Droit civil. Successions*, Ed. Litec, Paris, 1996.
18. Hamangiu Constantin, Georgean Nicolae, *Codul civil adnotat*, Editura All Beck, București, 1999.
19. Hamangiu Constantin, Rosetti-Bălănescu Ioan, Băicoianu Alexandru, *Tratat de drept civil român* vol.3, Editura All, București, 1998.
20. Hanga Vladimir, *Drept privat roman.Tratat*, Editura Didactică și pedagogică, București, 1977.
21. Lequette Yves, Terré François, *Droit civil: les successions, les liberalités*, Editura Dalloz, Paris, 1997.
22. Macovei Dumitru, Cadaru Iolanda Elena, *Drept civil. Succesiuni*, Editura Junimea, Iași, 2005.
23. Muțiu Maria Ileana, *Drept civil. Succesiuni*, Editura Paideia, București, 2004.
24. Planiol Marcel, *Traité élémentaire de droit civil*, tome troisième, Paris, Librairie Générale de droit et de jurisprudence, 1908.

25. Plastara George, *Curs de drept civil român*, Vol. III, Cartea Românească, București, 1927.
26. Popescu Romeo, *Dreptul de moștenire. Limitele dreptului de a dispune prin acte juridice de bunurile moștenirii*, Editura Universul Juridic, București, 2004.
27. Sâmbrian Teodor, *Instituții de drept roman*, Editura Sitech, Craiova, 2009.
28. Stănculescu Liviu, *Drept civil. Succesiuni*, Editura Hamangiu, București, 2012.
29. Văduva Dumitru, *Moștenirea legală. Liberalitățile*, Universul Juridic, București, 2012.

II. ARTICOLE DE SPECIALITATE

- Genoiu Iliora, *Substituțiile fideicomisare și liberalitățile reziduale în reglementarea Noului Cod civil*, în „Revista Română de drept privat”, nr. 3/2012.
- Goicovici Juanita, *Liberalitățile reziduale în reglementarea art. 1001-1005 din NCC*, în „Curierul Judiciar”, nr. 1/2011.
- Bere Diana, *Fundamentele rezervei succesoriale*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, nr. 3/2009.
- Bocșan Mircea Dan, *Sentința civilă 4196/2 aprilie 2001. Notă critică*, în „Pandectele Române”, nr. 2/2002.
- Buruiană Monica, Mihăilă Oana, *Substituția fideicomisară sau voința de dincolo de moarte*, prelegere susținută în cadrul Ceroului de hermeneutică juridică „Școala dreptului organic”.
- Rep. civ. Dalloz, avril 2008- *Substitution*, par Jean Herail.
- Stoica V., Dragu I. – *Natura juridica a substituțiilor fideicomisare*, în Analele “Universității Constantin Brâncuși” Târgu Jiu, Seria Științe Juridice, nr. 2/2002.

III. ALTE SURSE

- <http://www.codulcivil.ro>
- <http://www.codurile.ro>
- <http://www.cjo.ro/coduri-de-drept/codul-civil>.
- <http://www.legifrance.gouv.fr>
- <http://www.juridice.ro/152502/influenta-codului-civil-din-quebec-asupra-noului-cod-civil-din-romania.html>.
- <http://scoaladreptuluiorganic.ro/aplicatii-metodologice/9.monica-buruiana-oana-mihaila-substitutia-fideicomisara-sau-vointa-de-dincolo-de-moarte.pdf>
- <http://www.senat.fr/rap/I05-343-1/I05-343-133.html>

- * Studentă, anul IV, Facultatea de Drept a UBB Cluj-Napoca; florinapoenar@yahoo.com.
- ¹ R. Popescu, *Dreptul de moștenire. Limitele dreptului de a dispune prin acte juridice de bunurile moștenirii*, Editura Universul Juridic, București, 2004, p. 10.
- ² D. Bere, *Fundamentele rezervei succesoriale*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, nr. 3/2009, <http://studia.law.ubbcluj.ro/articol.php?articollid=310>
- ³ R. Popescu, *op. cit.*, p. 14.
- ⁴ M. E. Buruiană, O. Mihăilă, *Substituția fideicomisară sau voința de dincolo de moarte*, prelegere susținută în cadrul Cercului de hermeneutică juridică „Școala dreptului organic”, <http://scoaladreptuluiorganic.ro/aplicatii-metodologice/9.monica-buruiana-oana-mihaila-substitutia-fideicomisara-sau-vointa-de-dincolo-de-moarte.pdf>.
- ⁵ Pentru detalii D. Chirică, *Liberalitățile ca specie a actelor juridice*, în „Revista română de drept privat”, nr. 4/2008.
- ⁶ M. Cantacuzino, *Elementele dreptului civil*, Editura All Education, Timișoara, 1998.
- ⁷ M. Grimaldi, *Droit civil, Libéralités. Partages d’ascendants*, Litec, Paris, p.34.
- ⁸ Ibidem.
- ⁹ Ibidem.
- ¹⁰ Art. 650 din Codul civil de la 1864 prevedea că „succesiunea se deferă sau prin lege, sau după voința omului, prin testament”. O dispoziție asemănătoare regăsim în art. 955 alin. 1 din noul Cod civil : „patrimoniul defunctului se transmite prin moștenire legală, în măsura în care cel care lasă moștenirea nu a dispus altfel prin testament”.
- ¹¹ M. Grimaldi, *Droit civil, Libéralités. Partages d’ascendants*, Litec, Paris, p.34.
- ¹² M. Grimaldi, *op. cit.*, p.35.
- ¹³ D. Macovei, I. E. Cadariu, *Drept civil. Succesiuni*, Editura Junimea, Iași 2005, p.169.
- ¹⁴ Fr. Deak, *Tratat de drept succesoral* ediția a 2-a, Editura Universul Juridic, București, 2002, p.288.
- ¹⁵ M. I. Muțiu, *Drept civil. Succesiuni*, Editura Paideia, București, 2004, p.145 apud C. Hamangiu; I. Rosetti-Bălănescu; Al. Băicoianu, *Tratat de drept civil român* vol.3, Editura All, București, 1998, p.504.
- ¹⁶ S. Cărpenu, *Dreptul de moștenire*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p.59.
- ¹⁷ D. Macovei, I.E. Cadariu, *op. cit.*, p.169.
- ¹⁸ V. Stoica, L. Dragu, *Natura juridică a substituțiilor fideicomisare*, în „Analele Universității Constantin Brâncuși Târgu Jiu”, Seria Științe Juridice, nr. 2/2002, p. 27.
- ¹⁹ M. D. Bocșan, *Testamentul - evoluția testamentară în dreptul roman*, Editura Lumina Lex, București, 2000, p. 66.
- ²⁰ M. D. Bocșan, *op.cit.*, p. 67. În același sens: T. Sâmbrian, *Instituții de drept roman*, Editura Sitech, Craiova, 2009, p. 259: substituția de moștenitor „este, de fapt, o instituire condițională, întrucât depinde de prima instituire, respectiv de împrejurarea ca persoana instituită inițial ca moștenitor să predecedeze sau să refuze moștenirea ori să piardă testamenti factio passiva”.
- ²¹ M. D. Bocșan, *op.cit.*, p. 69.
- ²² A se vedea infra, capitolul III, p. 27.
- ²³ D. Alexandresco, *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil român*, vol. IV, partea a II-a, p. 497.
- ²⁴ M. D. Bocșan, *op. cit.*, p. 73.
- ²⁵ T. Sâmbrian, *op. cit.*, p. 260.
- ²⁶ T. Sâmbrian, *op.cit.*, p. 260.
- ²⁷ M. E. Buruiană, O. Mihăilă, *Substituția fideicomisară...*
- ²⁸ V. Hanga, *Drept privat roman. Tratat*, Vol. IV, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977, p. 341.
- ²⁹ V. Ciucă, *Lección de drept roman*, Editura Polirom, Iași, 2001, p.1104.
- ³⁰ M. D. Bocșan, *Practică testamentară - jurisprudență română 1865-2002*, ediția a 2-a, Editura Rosetti, București, 2003, p.107.

- ³¹ M. E. Buruiană, O. Mihăilă, *Substituția fideicomisară...*
- ³² *Ibidem*. În același sens: A. Dimitrie, *Op. cit.*, vol. IV, partea a II-a, p. 500: „fideicomisul era o dispoziție prin care cineva lăsa unei persoane succesiunea întreagă sau o fracțiune din ea, ori un lucru determinat, cu rugămintea de a trece aceste bunuri unei alte persoane numită fideicomisarius”.
- ³³ D. Alexandresco, *op. cit.*, p. 501: „Origina fideicomiselor era foarte veche. Din capul locului însă ele nu erau obligatorii, pentru că o simplă rugămintă și chiar o recomandatie nu putea sa oblige la nimic. Executarea fideicomiselor era deci lăsată la probitatea, lealitatea și conștiința celui însărcinat cu aducerea lor la îndeplinire”.
- ³⁴ M. E. Buruiană, O. Mihăilă, *Substituția fideicomisară...*
- ³⁵ M. D. Bocșan, *Testamentul...*, p. 108. În același sens: D. Alexandresco, *op. cit.*, p.503: „Un fideicomis putea fi lăsat nu numai prin testament, ci și ab intestato, printr-un codicil, față cu cinci martori și se putea deferi jurământ moștenitorului care refuza de a executa voința defunctului”.
- ³⁶ M. D. Bocșan, *Testamentul...*, p. 108.
- ³⁷ *Ibidem*.
- ³⁸ V. Ciucă, *op. cit.* p. 1104. Autorul precizează, de asemenea că: „la origine, fideicomisul (fiind fondat doar pe fides, raport de încredere) nu era recunoscut ca sursă de obligații (vinculum juris) și, pe cale de consecință, era aleatorie executarea sa”.
- ³⁹ T. Sâmbrian, *op.cit.*, p. 285.
- ⁴⁰ V. Ciucă, *op. cit.*, p. 1105.
- ⁴¹ V. Ciucă, *op. cit.*, p. 1107.
- ⁴² T. Sâmbrian, *op. cit.*, p. 285.
- ⁴³ *Ibidem*.
- ⁴⁴ M. Eliescu, *Moștenirea și devoluțiunea ei în dreptul Republicii socialiste România*, Ed. Academiei Republicii Socialiste, București, 1966, p. 310.
- ⁴⁵ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 310.
- ⁴⁶ M. E. Buruiană, O. Mihăilă, *Substituția fideicomisară...*
- ⁴⁷ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 310.
- ⁴⁸ V. Stoica, L. Dragu, *Natura juridică a substituțiilor ...*, p. 28.
- ⁴⁹ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 311.
- ⁵⁰ V. Stoica, L. Dragu, *Natura juridică a substituțiilor ...*, p. 29.
- ⁵¹ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 311.
- ⁵² F. Terré, Y. Lequette, *Droit civil. Les successions. Les libéralités*, Dalloz, 1997, p. 455: l’article 896 du code civil dispose: „*Les substitutions sont prohibés. Toute disposition par laquelle le donataire, l’héritier institué ou le legataire sera chargé de conserver et de rendre à un tiers, sera nulle, même à l’égard du donataire, de l’héritier institué ou du legataire*”.
- ⁵³ M. Grimaldi, *Droit civil. Successions*, Ed. Litec, Paris, 1996, p. 380: „Quand à l’appelé, il ne peut s’agir que d’un enfant du grevé (art. 1048 et 1049), donc soit d’un petit-enfant, soit d’un neveu ou d’une nièce du disposant.”
- ⁵⁴ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 311.
- ⁵⁵ M. E. Buruiană, O. Mihăilă, *Substituția fideicomisară...*
- ⁵⁶ I. Dogaru, V. Stănescu, *Bazele dreptului civil. Volumul V. Succesiuni*, Editura C.H.Beck, București, 2009, p. 186.
- ⁵⁷ <http://www.codurile.ro/articles/8/1/CODUL-CIVIL-din-26-noiembrie-1864-/Page1.html>.
- ⁵⁸ Rép. Civ., *Substitutions*, nr. 117 s.
- ⁵⁹ <http://www.codulcivil.ro/?s=994>.
- ⁶⁰ <http://www.cjo.ro/coduri-de-drept/codul-civil>.
- ⁶¹ Fr. Deak, *op. cit.*, p. 292-293.

- ⁶² M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 318. În același sens a se vedea Rép. Civ., Substitutions, nr. 117 s.: „La substitution peut s’analyser comme l’opération juridique en vertu de laquelle une personne (donateur ou testateur) gratifie une autre personne (grevé) à la charge pour celle-ci de conserver les biens donnés ou légués et de les transmettre à son décès à un tiers désigné à l’avance”.
- ⁶³ Notariatul de Stat Raion Moinești, Regiunea Bacău. Testament autentificat sub nr. 959/524 din 17 august 1957, publicat de Florin Ciutacu, *Drept civil român. Devoluțiunea succesorală legală și testamentară. Culegere de spețe. Modele de acte juridice în materie succesorală. Modele de acțiuni civile în justiție*, Editura Roleris, București, 2001, p. 62.
- ⁶⁴ C. Hamangiu, N. Georgean, *Codul civil adnotat*, Editura All Beck, București, 1999, sp. 27, p. 211.
- ⁶⁵ D. Macovei, I.E. Cadariu, *op. cit.*, p. 173. În același sens a se vedea: I. Dogaru, V. Stănescu, *op. cit.*, p. 367.
- ⁶⁶ C. Hamangiu; I. Rosetti-Bălănescu; Al. Băicoianu, *op. cit.*, p. 668.
- ⁶⁷ *Ibidem*.
- ⁶⁸ I. Dogaru, V. Stănescu, *op. cit.*, p. 368.
- ⁶⁹ D. Chirică, *op. cit.*, p. 124; F. Terré, Y. Lequette, *op. cit.*, p. 456; M. Grimaldi, *Droit civil. Successions...*, p. 366; În același sens: Apel Buc. III, 50, mart., 11/91, Dr. 26/91 citată de C. Hamangiu, N. Georgean, *op. cit.*, sp. 29, p. 211: „Pentru a fi o substituțiune prohibită, trebuie:1) ca dispozițiunea să conțină două legături sau donațiuni a acelorași bunuri în plină proprietate, făcute în profitul a două persoane chemate la moștenire una după alta, în astfel de mod, ca proprietatea, după intențiunea celui care a dispus, să treacă succesiv de la una la alta, și cu dreptul celui chemat (substituitului) când se va deschide, să fie considerat că îl deține în mod indirect de la disponent, și prin intermediul persoanei gratificate în primul rând”.
- ⁷⁰ I. Dogaru, V. Stănescu, *op. cit.*, p. 368.
- ⁷¹ Trib. Brăila, mai 91/83, Dr. 59/83 citată de C. Hamangiu, N. Georgean, *op. cit.*, sp. 13, p. 209.
- ⁷² Cas. I, 103/mart. 13/84, B., p. 242 citată de C. Hamangiu, N. Georgean, *op. cit.*, sp. 14, p. 209. În același sens Cas. I, 173/mai, 12/84, B., p. 408 citată de C. Hamangiu, N. Georgean, *op. cit.*, sp. 15, p. 209; Trib. Ilfov I, C. Jud. 4/99 citată de C. Hamangiu, N. Georgean, *op. cit.*, sp. 39, p. 213: „dacă dispozițiunea testamentară consistă în a se întrebuița de legatarul universal venitul întregii averi succesorale la crearea și întreținerea unui azil de infirmi, prin aceasta nu se afirmă și o transmisiune, adică o nouă instituire de legatar în favoarea aceluși azil și această dispozițiune nu poate fi considerată decât un legat sub modo, permis de lege”.
- ⁷³ Apel Focșani, I, 153, dec. 12/83, Dr. 24/84 citată de C. Hamangiu, N. Georgean, *op. cit.*, sp. 16, p. 209.
- ⁷⁴ D. Alexandresco, *op. cit.*, p. 532
- ⁷⁵ C. Hamangiu; I. Rosetti-Bălănescu; Al. Băicoianu, *op. cit.*, p. 670: “jurisprudența a hotărât că există substituțiune dacă dispunătorul impune instituitului să transmită bunurile familiei sale (Cass.fr. 27 martie 1889, D.P. 90. 1. 254, S. 92.1. 455; 10 februarie 1891, D.P. 91.1. 294, S. 91. 1. 105-V. Și Cass. Fr. 16 februarie 1903, S.1903.1.401)”.
- ⁷⁶ D. Alexandresco, *op. cit.*, p. 531; D. Chirică, *op. cit.*, p. 125.
- ⁷⁷ I. Dogaru, V. Stănescu, *op. cit.*, p. 369.
- ⁷⁸ D. Alexandresco, *op. cit.*, p. 525
- ⁷⁹ *Ibidem*, p. 533.
- ⁸⁰ Civ. 13 juin 1866, D.P., 1866.1.478; Cass. Req. 12 fevr. 1896, D.P.1896.1.545 citată de F. Terré, Y. Lequette, *op. cit.*, p. 457.
- ⁸¹ F. Terré, Y. Lequette, *op. cit.*, p. 457 apud Ripert et Boulanger, nr. 3880; Trasbot et Loussourn, nr. 303 contra M. Grimaldi, *op. cit.*, p. 373.
- ⁸² F. Terré, Y. Lequette, *op. cit.*, p. 457.
- ⁸³ Dogaru, V. Stănescu, *op. cit.*, p. 369.
- ⁸⁴ D. Chirică, *op. cit.*, p. 130.
- ⁸⁵ D. Macovei, I. E. Cadariu, *op. cit.*, p. 174.
- ⁸⁶ D. Chirică, *op. cit.*, p. 130-131.

- ⁸⁷ D. Macovei, I.E. Cadariu, *op. cit.*, p. 174. În același sens Al. Bocaci, G. Comăniță, *Drept civil. Succesiuni*, Ed. All Beck, București, 2006, p. 137.
- ⁸⁸ NCC prevede, de asemenea, la art. 957 că „o persoană poate moșteni dacă există la momentul deschiderii moștenirii. Dispozițiile art. 36, 53 și 208 sunt aplicabile”. Art. 36: „Drepturile copilului sunt recunoscute de la concepțiune, însă numai dacă el se naște viu”.
- ⁸⁹ Hamangiu; I. Rosetti-Bălănescu; Al. Băicoianu, *op. cit.*, p. 669.
- ⁹⁰ *Ibidem*.
- ⁹¹ Cass. Fr. 28 februarie 1923, D.P. 1925.1.189, citată de Hamangiu; I. Rosetti-Bălănescu; Al. Băicoianu, *op. cit.*, p.669.
- ⁹² Trib. Suprem, secția civilă, decizia nr.400/1978,C.D. 1978, p. 22 citată de I. Dogaru, V. Stănescu, *op. cit.*, p. 369 și recunoscută expres de NCC la art. 627.
- ⁹³ Al. Bocaci, G. Comăniță, *op. cit.*, p. 137.
- ⁹⁴ I. Dogaru, V. Stănescu, *op. cit.*, p. 369. A se vedea Trib. Suprem, secția civilă, decizia nr. 672/1970, în Repertoriu II, p. 215-216, citată de Al. Bocaci, G. Comăniță, *op. cit.*, p. 137.
- ⁹⁵ Vom vedea că nu a existat un punct de vedere unitar cu privire la obligativitatea inserării exprese a obligației de conservare și transmitere a bunului către instituit.
- ⁹⁶ Cas. I, 123/apr. 1/81, B.p. 301, citată de C. Hamangiu, N. Georgean, *op. cit.*, sp. 10, p. 209.
- ⁹⁷ Cas. I, 99, mart., 18/92, B., p. 209 citată de C. Hamangiu, N. Georgean, *op. cit.*, sp. 30, p. 211. În același sens: Apel Buc. I,150, oct. 24/91, Dr. 4/92.
- ⁹⁸ D. Chirică, *op. cit.*, p. 133.
- ⁹⁹ I. Dogaru, V. Stănescu, *op. cit.*, p. 369.
- ¹⁰⁰ NCC aduce o modificare în acest sens, oferind posibilitatea persoanelor neconcepute să beneficieze de liberalități: „Art. 989 alin2: Persoana care nu există la data întocmirii liberalității poate beneficia de o liberalitate dacă aceasta este făcută în favoarea unei persoane capabile, cu sarcina pentru aceasta din urmă de a transmite beneficiarului obiectul liberalității îndată ce va fi posibil”.
- ¹⁰¹ D. Alexandresco, *op. cit.*, p. 542
- ¹⁰² I. Dogaru, V. Stănescu, *op. cit.*, p. 369.
- ¹⁰³ Hamangiu; I. Rosetti-Bălănescu; Al. Băicoianu, *op. cit.*, p. 671.
- ¹⁰⁴ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 316: „Jurisprudența burgheză însă a manifestat față de astfel de liberalități o nejustificată severitate: ea le-a asimilat substituțiilor prohibite, socotindu-le ca fiind absolut nule. Soluția este fără temeii, dar nu trebuie să surprindă. De data aceasta instanțele nu mai aveau să ajute familiile marilor capitaliști să păstreze, în fraudă legii, de-a lungul generațiilor, proprietatea neîmbucătățită asupra mijloacelor de producție. Nu mai era vorba decât de averi afectate unor scopuri filantropice, științifice, artistice etc., așa că tribunalele burgheze s-au putut arăta, fără teamă, necruțător de severe”.
- ¹⁰⁵ D. Alexandresco, *op. cit.*, p. 594
- ¹⁰⁶ Rép. Civ., *Substitutions*, nr. 117 s.
- ¹⁰⁷ Codul civil francez de la 1804 admitea o derogare (art. 1048 și 1049 din același act normativ): erau admise substituțiile fideicomisare făcute în folosul nepoților dispunătorului sau copiilor fraților și surorilor. A se vedea supra, capitolul I, pct. 1.2.2., p. 12.
- ¹⁰⁸ V. Stoica, L. Dragu, *Natura juridică a substituțiilor ...*, p. 32.
- ¹⁰⁹ Req. 18 mars 1844, DP.1844. 1. 345; Civ. 6mars 1912, S. 1914. 1. 399; Req. 5 juin 1918 et Civ. 10 juin 1918, DP. 1919.1.90, S. 1922. 1. 25, CA Paris, 14 juanv 1926, DP 1928. 2. 29 citate în Rép. Civ., *Substitutions*, nr. 117 s.
- ¹¹⁰ Aubry et Rau menționați în Rép. Civ., *Substitutions*, nr. 117 s.
- ¹¹¹ M. Grimaldi, *op. cit.*, p. 383.
- ¹¹² M. Grimaldi, *op. cit.*, p. 383.
- ¹¹³ Rép. Civ., *Substitutions*, nr. 117 s.

¹¹⁴ D. Alexandresco, *op. cit.*, p. 549

¹¹⁵ Civ. 1re, 6 mai 1997, nr. 94-15.510, Bull. civ. I, nr. 149, D.1997.483, rapp. J. Thierrz, RTD civ. 1998.171, obs. J. Patarin, JCP N 1997.II.1364.

¹¹⁶ Rép. Civ., *Substitutions*, nr. 117 s.

¹¹⁷ M. Grimaldi, *op. cit.*, p. 383.

¹¹⁸ D. Alexandresco, *op. cit.*, p. 508: „în substituția fideicomisară, al doilea gratificat nu dobândește bunurile lăsate de dispunător, decât prin intermediul grevatului, care i le transmite după ce le-a stăpânit toată viața lui. Este adevărat că al doilea gratificat datorește bunurile ce el primește tot liberalității dispunătorului, însă el le ține de la el în mod indirect, fiindcă le primește din mâna grevatului”; Fr. Deak, *op. cit.* p. 294; M. Cantacuzino, *Elementele dreptului civil*, ediție îngrijită de Gabriela Bucur și Marian Florescu, Editura All Educational, Timișoara, 1998, p. 320: „substituitul culege dreptul transmis cu titlu de proprietar „de la primul rânduit, însă în puterea voinței dispunătorului inițial și a ordinii succesoriale create de acesta”; Al. Bacaci, Gh. Comăniță, *Drept civil. Succesiuni*, Ediția a 2-a, București, 2006, p. 136. – autorul deși prevede faptul ca instituitul dobândește obiectul liberalității de la instituit, menționează ca și condiție necesară pentru a ne afla în prezența unei substituții fideicomisare ca dispunătorul să fi făcut două sau mai multe liberalități succesive cu același obiect către două sau mai multe persoane. De altfel, tot el este cel care menționează „se poate afirma și ideea că atât instituitul cât și substituitul primesc bunul de la dispunător”.

¹¹⁹ Amiens, 6 dec. 1892: DP 1893, 2. 129: „dans ce cas (d’ouverture de la substitution), le grevé est réputé n’avoir jamais été propriétaire: quand à l’appelé, ce n’est pas de lui qu’il tient les biens, il les tient du disposant lui-même.” Contra Paris, 10 janv. 1962, D.1962 somm.69: si dans la substitution le disposant donne à l’appelé une vocation successorale dans la succession du grevé, l’appelé tient les biens substitués du grevé lui-même, puisque c’est dans la succession de ce dernier qu’il les recueille”.

¹²⁰ D. Chirică, *op. cit.*, p. 124; F. Terré, Y. Lequette, *op. cit.*, p. 455.

¹²¹ Controversa există în special la nivelul doctrinei franceze. Rép. Civ., *Substitutions*, nr. 117 s., p. 483: „Dans une première opinion (Grimaldi, *Succesions*, nr. 386), l’appelé, bien que la transmission du bien soit effectuée par le grevé, tient directement ses droits du disposant: l’immeuble ne fait que transiter par le patrimoine du grevé: il ne recueille pas le bien dans la succession de ce dernier, mais dans celle du disposant. Selon un arrêt ancien de la Cour de cassation, le droit de l’appelé „procède directement du disposant non d’une vocation à la succession du grevé, l’appelé ne devant pas recevoir de ceui-ci es biens objet de la substitutions” (Cass. Civ., 10 juin 1918, 1, p. 90). Selon une seconde opinion (Malaurie et Aynès, *Succesions*, nr. 788), on se trouve en présence de deux libéralités succesives: une première libéralité, du gratifiant au grevé, et une seconde libéralité, du grevé à l’appelé. Mais il demeure que c’est le disposant qui désigne l’appelé, de la substitution”.

¹²² Fr. Deak, *op. cit.*, p. 294.

¹²³ M. D. Bocșan, *Testamentul...*, pag. 69.

¹²⁴ M. D. Bocșan, *Testamentul...*, pag. 69.

¹²⁵ D. Chirică, *op. cit.*, p. 122.

¹²⁶ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 312. În sensul că în cazul substituției vulgare suntem în prezența unei singure liberalități: D. Chirică, *op. cit.*, p. 122.

¹²⁷ M. Planiol, *op. cit.*, p. 827.

¹²⁸ R. Popescu, *op. cit.*, p. 81.

¹²⁹ I. Dogaru, V. Stănescu, *op. cit.*, p. 374. În același sens: Fr. Deak, *op. cit.*, p. 298; R. Popescu, *op. cit.*, p. 81.

¹³⁰ I. Genoiu, *Drept succesoral*, Editura C.H. Beck, București, 2008, p. 205.

¹³¹ I. Dogaru, V. Stănescu, *op. cit.*, p. 375.

¹³² I. Genoiu, *op. cit.*, p. 205.

¹³³ G. Plastara, *Curs de drept civil român*, Vol. III, Cartea Românească, București, 1927, p. 690.

- ¹³⁴ Tribunalul Popular Raion Târgu-Mureș, sentința civilă nr. 239 din 1955, citată de F. Ciutacu, Florin Ciutacu, *Drept civil român. Devoluțiunea succesorală legală și testamentară. Culegere de spețe. Modele de acte juridice în materie succesorală. Modele de acțiuni civile în justiție*, Editura Roleris, București, 2001, p. 62.
- ¹³⁵ L. Stănciulescu, *Curs de drept civil: succesiuni*, Editura Hamangiu, București, 2012, p. 150.
- ¹³⁶ R. Popescu, *op.cit.*, p. 83.
- ¹³⁷ Fr. Deak, *op.cit.*, p.299; D. Alexandresco, *op. cit.*, p. 600.
- ¹³⁸ Soluțiile oferite au la bază dispozițiile art. 803 Cod Civil de la 1864, deoarece în concepția NCC, substituțiile sunt considerate a fi valabile, motiv pentru care și substituțiile vulgare-fideicomisare sunt implicit licite.
- ¹³⁹ R. Popescu, *op. cit.*, p. 83.
- ¹⁴⁰ Ibidem, p. 84.
- ¹⁴¹ Fr. Deak, *op.cit.*, p. 299: „despărțirea celor două substituții nu este posibilă deoarece ar contraveni voinței testatorului”.
- ¹⁴² M. Eliescu, *op. cit.*, p. 316.
- ¹⁴³ Cunoscut sub denumirea de legatul rămășiței.
- ¹⁴⁴ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 316.
- ¹⁴⁵ Ibidem.
- ¹⁴⁶ Trib. Ilfov II, sent. civ. 1783/1 decembrie 1880 prezentată de M. D. Bocșan, *Practică testamentară...*, p.11.
- ¹⁴⁷ Trib. Vâlcea I, sent. civ. 73/22 martie 1923. Pentru detalii a se vedea M. D. Bocșan, *Practică testamentară...*, p. 133-183.
- ¹⁴⁸ M. D. Bocșan, *Practică testamentară...*, p.180.
- ¹⁴⁹ Ibidem, p.133.
- ¹⁵⁰ R. Popescu, *op. cit.*, p. 72.
- ¹⁵¹ 896 Cod. Civ. francez.
- ¹⁵² M. Planiol, *op. cit.*, p. 835, nr. 3290: „Le temps n’est plus où la substitution apparaissait comme un mal social et un danger politique, où son nom seul était odieux. Depuis la promulgation du Code, la pratique a fait d’innombrables efforts pour éluder la disposition de l’art. 896; on s’y est pris de toutes façon pour le tourner, le battre en brèche; pour décomposer les substitutions en éléments distincts et leur trouver des formules nouvelles capable de les rendre valables”.
- ¹⁵³ M. Planiol, *op. cit.*, p. 835, nr. 3290: „Et les tribunaux ont suivi le mouvement; leurs décisions se sont accumulées, ouvrant la porte toujours plus grande aux combinaisons dont on faisait usage, tant qu’enfin en 1873, la Cour de cassation rendit deux arrêts qui, achevant l’évolution, ne laissaient plus rien subsister de la prohibition légale. Mais bientôt après elle abandonna une partie de son système, et depuis lors le désarroi le plus complet règne dans la jurisprudence”.
- ¹⁵⁴ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 317.
- ¹⁵⁵ F. Terré, Y. Lequette, *op. cit.*, p. 464.
- ¹⁵⁶ I. Genoiu, *op. cit.*, p. 202.
- ¹⁵⁷ R. Popescu, *op. cit.*, p. 73.
- ¹⁵⁸ Ibidem.
- ¹⁵⁹ Trib. Putna, mai 12/93, Dr. 43/93 citată de C. Hamangiu, N. Georgean, *op. cit.*, sp. 34, p. 212.
- ¹⁶⁰ M. Grimaldi, *Droit civil. Successions...*, p. 375.
- ¹⁶¹ Apel Buc., 50, mart. 11/91, Dr. 26/91 citată de C. Hamangiu, N. Georgean, *op. cit.*, sp. 28, p. 211.
- ¹⁶² În sensul valabilității fideicomisului fără obligație a se vedea: Al. Bacaci, Gh. Comăniță, *op. cit.*, p. 139; I. Dogaru, V. Stănescu, *op. cit.*, p. 372, F. Terré, Y. Lequette, *op. cit.*, p. 464; Fr. Deak, *op. cit.*, p. 296, G. Plastara, *op. cit.*, p. 691; Hamangiu, I. Rosetti-Bălănescu; Al. Băicoianu, *op. cit.*, p. 672; M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 320; M. Eliescu, *op. cit.*, p. 313; M. Grimaldi, *Droit civil. Successions, ...*, p. 374; M.

- Planiol, *op. cit.*, p. 836; F. Terré, Y. Lequette, *op. cit.*, p. 464; R. Popescu, *op. cit.*, p. 74; În sensul nulității absolute a fideicomisului fără obligație a se vedea: D. Macovei, I.E. Cadariu, *op. cit.*, p. 175.
- ¹⁶³ Cass. Fr. 26 iunie 1882, D.P. 84. 1. 447, S. 82.1.405; 14 iunie 1899, D.P. 1900.1.353, S.1900.1.80.
- ¹⁶⁴ Hamangiu, I. Rosetti-Bălănescu; Al. Băicoianu, *op. cit.*, p. 672.
- ¹⁶⁵ M. Grimaldi, *Droit civil. Succesions...*, p. 375. În același sens: Cass. Civ. 18 oct. 1960, prec.-Cass. Civ. 10 oct. 1961, prec.-Cass. Civ. 19 mars 1963, prec.-Cass. 1re civ., 15 nov. 1972, prec.-Paris, 24 nov. 1961, prec., citate de M. Grimaldi, *Droit civil. Succesions...*, p. 375.
- ¹⁶⁶ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 313.
- ¹⁶⁷ J. Goicovici, *Liberalitățile reziduale în reglementarea art. 1001-1005 din Noul Cod civil*, în „Curierul Judiciar”, nr. 1/2011, p. 23.
- ¹⁶⁸ D. Chirică, *op. cit.*, p. 131.
- ¹⁶⁹ M. Grimaldi, *Droit civil. Succesions ...*, p. 371.
- ¹⁷⁰ M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 321.
- ¹⁷¹ În acest sens: Fr. Deak, *op. cit.*, p. 297; I. Genoiu, *op. cit.*, p. 203, R. Popescu, *op. cit.*, p. 76; I. Dogaru, V. Stănescu, *op. cit.*, p. 372.
- ¹⁷² În sensul nulității absolute și integrale a legatului rămășiței deoarece reprezintă un procedeu creat de doctrina și jurisprudența burgheză la sfârșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, prin care se urmărea ocolirea prohibirii substituțiilor fideicomisare a se vedea: D. Macovei, I.E. Cadariu, *op. cit.*, p. 175.
- ¹⁷³ R. Popescu, *op. cit.*, p. 77.
- ¹⁷⁴ Fr. Deak, *op. cit.*, p. 297. În același sens : Popescu, *op. cit.*, p. 77.
- ¹⁷⁵ Al. Bacaci, Gh. Comăniță, *op. cit.*, p. 139; D. Chircă, *op. cit.*, p. 130; G. Plastara, *op. cit.*, p. 690; M. Grimaldi, *Droit civil. Succesions, ...*, p. 371; M. Planiol, *op. cit.*, p. 836; . F. Terré, Y. Lequette, *op. cit.*, p. 464. Autorii Hamangiu, I. Rosetti-Bălănescu; Al. Băicoianu, *op. cit.*, p. 672 au o poziție în parte diferită: “ne aflăm, de bună seamă în fața unei substituțiuni fideicomisare, cel puțin cu privire la bunurile pe care Secundus (primul gratificat) le va transmite la decesul său lui Tertius (cel de-al doilea gratificat).[...] Dispoziția cuprinde o dublă liberalitate succesivă, precum și obligația de a restitui la deces. Cu toate acestea, jurisprudența a hotărât ca legatul de eo quod supererit este valabil, prin faptul că nu conține elementul obligativității de a păstra bunurile. Într-adevăr prin această dispoziție, dispunătorul Primus nu interzice înstrăinarea bunurilor, așa încât Secundus rămâne liber de a dispune de ele cum va voi. Se poate deci întâmpla ca la decesul său să fi înstrăinat toate bunurile primite de la Primus, încât drepturile eventuale stipulate în favoarea lui Tertius să fie stinse cu desăvârșire (Cass. Fr. 2 martie 1864, D.P.64. 1.214, S. 64. 1. 167; 10 februarie 1897, D.P. 97. 1. 519.-București, 11 martie 1891, *Dreptul* 1891, nr.26, p. 203; 11 iunie 1897, D.P., *Dreptul* 1897, n.56, p. 458; 7 aprilie 1910, *Dreptul* 1910, n.49, p. 392)”.
- ¹⁷⁶ D. Chirică, *op. cit.*, p. 132.
- ¹⁷⁷ J. Goicovici, *Liberalitățile reziduale ...*, p. 24.
- ¹⁷⁸ Cass. Civ. 27 juin 1961, D. 1962, 285, note Ancel; CA Caen 19 nov 1924, D.P. 1925. 2. 21, note H.L.; CA Rennes 7 dec. 1955, D. 1965.255; CA Montpellier 18 fevr. 1980, JCP 1982, ed. N.II, p.120 citate de F. Terré, Y. Lequette, *op. cit.*, p. 465.
- ¹⁷⁹ D. Chirică, *op. cit.*, p.132. Pentru opinia contrară: R. Popescu, *op. cit.*, p. 76: „După cum este cunoscut, Codul civil consacră principiul libertății testamentare (în sensul că orice persoană capabilă este liberă de a lăsa sau a nu lăsa un testament și a dispune, pe această cale, de patrimoniul său pentru cauză de moarte), libertate la care nu se poate renunța”. Într-un sens asemănător: M. Grimaldi, *Droit civil. Succesions, ...*, p. 371: Legatul rămășiței „ar putea să cadă sub incidența prohibiției pactelor asupra succesiunilor viitoare. Căci, acceptând legatul rămășiței, primul legatar renunță, cu privire la bunurile ce formează obiectul acestui legat, la libertatea sa testamentară”.
- ¹⁸⁰ Cass. 1re civ. 17 dec 1968, Defrénois 1969, art. 29290 citată de Terré, Y. Lequette, *op. cit.*, p. 465.
- ¹⁸¹ J. Goicovici, *Liberalitățile reziduale ...*, p. 23.

- ¹⁸² <http://www.noulcodcivil.ro/wp-content/uploads/2011/10/Noul-Cod-Civil.pdf>.
- ¹⁸³ J. Goicovici, *Liberalitățile reziduale ...*, p. 23.
- ¹⁸⁴ I. Genoiu, *Dreptul la moștenire în Noul Cod civil*, Editura C.H.Beck, București, 2012, p. 262.
- ¹⁸⁵ J. Goicovici, *Liberalitățile reziduale ...*, p. 24.
- ¹⁸⁶ Ibidem. În același sens: I. Genoiu, *op. cit.*, p. 262.
- ¹⁸⁷ J. Goicovici, *Liberalitățile reziduale ...*, p. 24.
- ¹⁸⁸ D. Chirică, *op. cit.*, p.132. În același sens: M. Grimaldi, *Droit civil. Succesions, ...*, p 372; F. Terré, Y. Lequette, *op. cit.*, p.465; Cass. 1reciv. 17 nov 1971, prec: "En regle générale, et sauf indication contraire du disposant, le legs de residuo est soumis a la double condition qu'au décès du premier légataire institué, la chose léguée subsiste et le seconde légataire survivre" citată în . Grimaldi, *Droit civil. Succesions, ...*, p 372.
- ¹⁸⁹ Hamangiu, I. Rosetti-Bălănescu; Al. Băicoianu, *op. cit.*, p.673.
- ¹⁹⁰ D. Chirică, *op. cit.*, p.133; J. Goicovici, *Liberalitățile reziduale ...*, p. 25; M. Grimaldi, *Droit civil. Succesions...*, p. 373.
- ¹⁹¹ Ibidem.
- ¹⁹² M. Eliescu, *op. cit.*, p.314.
- ¹⁹³ Ibidem.
- ¹⁹⁴ Fr. Deak, *op. cit.*, p. 297.
- ¹⁹⁵ Hamangiu, I. Rosetti-Bălănescu; Al. Băicoianu, *op. cit.*, p. 674.
- ¹⁹⁶ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 315.
- ¹⁹⁷ A se vedea supra, capitolul II.2.
- ¹⁹⁸ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 315.
- ¹⁹⁹ R. Popescu, *op. cit.*, p. 77.
- ²⁰⁰ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 315.
- ²⁰¹ D. Chirică, *op. cit.*, p. 127.
- ²⁰² M. Grimaldi, *Droit civil.Succesions, ...*, p 367: „Dans ce dernier cas, même si, *en fait*, les deux «légataires» auron successivement profité de la disposition, un seul d'entre eux aura eu, *en droit*, cette qualité". În același sens: D. Chirică, *op. cit.*, p.127.
- ²⁰³ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 319, Fr. Deak, *op. cit.*, p. 297-298; D. Macovei, I.E. Cadariu, *op. cit.*, p. 175.
- ²⁰⁴ Hamangiu, I. Rosetti-Bălănescu; Al. Băicoianu, *op. cit.*, p. 674. În același sens: R. Popescu, *op. cit.*, p. 78.
- ²⁰⁵ R. Popescu, *op. cit.*, p. 78.
- ²⁰⁶ Cas.I, dec. 582/ 6mai 1931 prezentată de M. D. Bocșan, *Practică testamentară...*, p.227.
- ²⁰⁷ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 317: „Pe măsură ce ostilitatea burgheziei față de bătrâna instituție feudală a substituțiilor fideicomisare se prefăcea în dorința de a o folosi pentru apărarea propriilor ei poziții economice amenințate, în aceeași măsură și jurisprudența burgheză trece de la o severitate fără de cruțare, la o indulgență fără de hotar”.
- ²⁰⁸ I. Genoiu, *Drept succesoral...*, p. 205.
- ²⁰⁹ Într-o decizie a Curții de Apel București (publicată în revista Dreptul nr. 40-1887, p. 318, citată de R. Popescu, *op.cit.*, p. 56) s-a arătat că: „motivele care au dat naștere substituțiilor și care în urmă au adus, prin reacțiune, oprirea lor, nu s-au prezentat la noi cu aceeași gravitate ca în Franța. În adevăr, substituțiile erau acolo un mijloc în favoarea nobilimii în luptele sale contra regalității, instituție care s-a dezvoltat în timpurile feudale și de unde a rezultat privilegiul primogeniturii sau masculinității. Or, la noi, regimul feudal n-a prins niciodată rădăcini adânci și, prin urmare, nici substituțiile nu erau intrare în moravurile noastre. Este adevărat că legiuitorul nostru le oprește, aceasta însă n-o face în scopul de a rupe cu trecutul, ci mai mult de temerea viitorului”.
- ²¹⁰ D. Alexandresco, *op. cit.*, p. 510: „Principiul democratic al egalității între membrii aceleiași familii era deci necunoscut, pentru că societatea veche era eminentamente aristocrată și fiindcă substituțiile erau în legătură intimă cu dreptul de primogenitură, [...]bunurile erau date sau legate fiului cel mai mare, cu

obligația de a le păstra toată viața lui și de a le remite și el la rândul lui, fiului său mai mare și așa mai departe în infinit”.

- ²¹¹ Curtea de Apel București, decizie publicată în revista Dreptul nr. 33/1876, p.262, citată de R. Popescu, *op.cit.*, p. 56: „legiuitorul a oprit substituțiile fideicomisare pe motivul că sunt contrare principiului egalității, ele grămădind pe de-o parte, toată averea pe capul celui dintâi născut dintr-o familie, și așa din fiu în fiu, pentru ca dâșii să poată perpetua splendoarea neamului, iar pe de altă parte, lăsând în sărăcie o serie de alte rude, reduse a implora sprijinul și binefacerea posesorului unui patrimoniu care trebuia să fie comun, și aceasta nu numai pentru un scurt timp, ci pentru secole”.
- ²¹² R. Popescu, *op.cit.*, p. 56.
- ²¹³ I. Genoiu, *Substituțiile fideicomisare și liberalitățile reziduale în reglementarea Noului Cod civil*, în „Revista Română de drept privat”, nr. 3/2012, p. 151.
- ²¹⁴ R. Popescu, *op.cit.*, p. 57.
- ²¹⁵ I. Genoiu, *Drept succesoral...*, p. 199.
- ²¹⁶ M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 319.
- ²¹⁷ M. E. Buruiiană, O. Mihăilă, *Substituția fideicomisară...* apud M. Popa, *Drept civil. Succesiuni*, p. 123.
- ²¹⁸ R. Popescu, *op.cit.*, p. 57.
- ²¹⁹ R. Popescu, *op.cit.*, p. 57 apud E. Glasson, *Elements de droit français*, vol. I, p. 515.
- ²²⁰ R. Popescu, *op.cit.*, p. 56.
- ²²¹ A se vedea în acest sens Trib. Sprem, col. civ., decizia nr. 1688/1966, in C.D., vol. I, p. 193, citată de citată de F. Ciutacu, *Drept civil român. Devoluțiunea succesorală legală și testamentară. Culegere de spețe. Modele de acte juridice în materie succesorală. Modele de acțiuni civile în justiție*, Editura Roleris, București, 2001, p.62; Curtea de Apel București, decizia nr. 319/1927, în P.R. 1930 II, p. 65-68, citate în R. Popescu, *op.cit.*, p. 58. Pentru opinia doctrinei conform căreia ambele liberalități sunt lovite de nulitate absolută a se vedea: Fr. Deak, *op. cit.* p. 295; Hamangiu, I. Rosetti-Bălănescu; Al. Băicoianu, *op. cit.*, p. 671; I. Dogaru, V. Stănescu, *op. cit.*, p. 370; I. Genoiu, *Drept succesoral...*, p. 201; M. Eliescu, *op. cit.*, p. 318.
- ²²² Cas. I, 143/82, aprilie 20/82, B. P. 434, citată de C. Hamangiu, N. Georgean, *op. cit.*, sp. 11, p. 209.
- ²²³ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 318. În același sens s-au pronunțat și instanțele judecătorești (Apel Iași, II, 106, mai 7/81. Dr. 80/81, citată de C. Hamangiu, N. Georgean, *op. cit.*, sp. 8, p. 209): „legatarul universal, pus între două datorii contrarii, va prefera împins de recunoștiință, mai întotdeauna a executa voința testatorului, în loc de a cere nulitatea dispozițiunii, și astfel cu toată prohabițiunea legii, substituțiunile vor fi executate. Nu este nici un mijloc pentru a obține anularea substituțiilor decât de a recunoaște dreptul de a o cere erezilor legitimi, când e dovedit că cel interesat nu lucrează”.
- ²²⁴ Curtea de Casație, decizia nr. 30/1881, în C.civ. adnotat, vol. al II-lea, p. 196, citată de R. Popescu, *op.cit.*, p. 56
- ²²⁵ D. Chirică, *op. cit.*, p. 134; M. Eliescu, *op. cit.*, p. 318.
- ²²⁶ D. Chirică, *op. cit.*, p. 134; R. Popescu, *op.cit.*, p. 71
- ²²⁷ Fr. Deak, *op. cit.*, p. 296.
- ²²⁸ C. Apel Buc. s. III, 393 din 2 dec. 1924. Bul. C. Apel 1/925, citată de C. Hamangiu, N. Georgean, *op. cit.*, sp.63, p. 215.
- ²²⁹ C. Hamangiu, I. Rosetti-Bălănescu, Al. Băicoianu, *op. cit.*, p. 671.
- ²³⁰ R. Popescu, *op.cit.*, p. 69.
- ²³¹ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 318.
- ²³² I. Genoiu, *Drept succesoral...*, p. 202.
- ²³³ I. Dogaru, V. Stănescu, *op. cit.*, p. 370.
- ²³⁴ D. Alexandresco, *op. cit.*, p. 577.
- ²³⁵ Ibidem, p. 587.
- ²³⁶ M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 322.

- ²³⁷ R. Popescu, *op.cit.*, p.72.
- ²³⁸ D. Alexandresco, *op. cit.*, p. 578.
- ²³⁹ Judecătoria Sectorului 2 București, sentința civilă nr. 4196/2 aprilie 2001 cu notă critică de Mircea Dan Bocșan, în *Pandectele Române*, nr. 2/2002.
- ²⁴⁰ R. Popescu, *op.cit.*, p.70.
- ²⁴¹ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 318.
- ²⁴² D. Macovei, I.E. Cadariu, *op. cit.*, p. 175 În sens contrar a se vedea D. Alexandresco, *op. cit.*, p. 580: „caducitatea, care ar face ca una din liberalități să rămâe fără efecte, nu poate să facă ca cealaltă să rămâe validă”.
- ²⁴³ R. Popescu, *op.cit.*, p. 70.
- ²⁴⁴ Ibidem
- ²⁴⁵ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 319.
- ²⁴⁶ R. Popescu, *op.cit.*, p. 71.
- ²⁴⁷ Trib. Suprem, col. civ., decizia nr. 1838/1956, în C.D. 1956, vol. I, p. 367, citată de D. Macovei, I.E. Cadariu, *op. cit.*, p. 175. În același sens în jurisprudența franceză (Req. 7.02.1923: DP 1923, 1, 329, citată de R. Popescu, *op.cit.*, p. 70) s-a decis că pentru a aprecia validitatea unei dispoziții testamentare atacate ca fiind atinsă de o substituție prohibită, trebuie să ne plasăm în ziua decesului testatorului; rezultă că predecesul, al celui ce supraviețuiește testatorului, al legatarului instituit cu însărcinarea de substituție, are ca efect să dea naștere, din momentul decesului testatorului, de drepturi unui singur gratificat, care culege direct din succesiunea testatorului, bunurile ce i-au fost lăsate legat; viciul substituției se consideră acoperit”.
- ²⁴⁸ Trib. Vâlcea, s.I, 73 din 22 martie 1923, *Pand. Române*. 1924, II, 177, citată de C. Hamangiu, N. Georgean, *op. cit.*, sp.60, p. 215.
- ²⁴⁹ Trib. Ilfov I, Dr. 15/913, p. 115, citată de C. Hamangiu, N. Georgean, *op. cit.*, sp.51, p.214. În același sens: I. Dogaru, V. Stănescu, *op. cit.*, p.371.
- ²⁵⁰ R. Popescu, *op.cit.*, p.72.
- ²⁵¹ <http://www.juridice.ro/152502/influenta-codului-civil-din-quebec-asupra-noului-cod-civil-din-romania.html>.
- ²⁵² <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000637158&dateTexte=&categorieLien=id>.
- ²⁵³ Art. 896 C.civ.fr în vigoare până în 2006.: *Toute disposition par laquelle le donataire, l'héritier institué ou le légataire sera chargé de conserver et de rendre à un tiers sera nulle, même à l'égard du donataire, de l'héritier institué, ou du légataire.*
- ²⁵⁴ Art. 896 C. Civ.fr: *La disposition par laquelle une personne est chargée de conserver et de rendre à un tiers ne produit d'effet que dans le cas où elle est autorisée par la loi*
- ²⁵⁵ Art. 1048 C.civ.fr.: *Une libéralité peut être grevée d'une charge comportant l'obligation pour le donataire ou le légataire de conserver les biens ou droits qui en sont l'objet et de les transmettre, à son décès, à un second gratifié, désigné dans l'acte.*
- ²⁵⁶ <http://www.senat.fr/rap/105-343-1/105-343-133.html>.
- ²⁵⁷ <http://www.senat.fr/rap/105-343-1/105-343-133.html>: ”l'inconvénient économique très sérieux de placer des biens hors du commerce et de créer ainsi des situations de mainmorte. Incessibles, les biens sont exposés au risque d'une exploitation abusive ou négligente ; insaisissables, ils ne peuvent être un instrument de crédit. Or la circulation des richesses et le crédit sont indispensables à l'économie libérale”.
- ²⁵⁸ F.A. Baias, E. Chelaru, R. Constantinovici, I. Macovei, *Noul Cod civil.Comentariu pe articole*, Editura C.H. Beck, București, 2012, p. 1042.
- ²⁵⁹ L. Stănculescu, *op. cit.*, p. 146.
- ²⁶⁰ M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 318.
- ²⁶¹ C. Hamangiu; I. Rosetti-Bălănescu; Al. Băicoianu, *op. cit.*, p.667.
- ²⁶² L. Stănculescu, *op. cit.*, p.146.

- ²⁶³ F.A. Baias, E. Chelaru, R. Constantinovici, I. Macovei, *op. cit.*, p. 1042
- ²⁶⁴ I. Genoiu, *Dreptul la moștenire...*, p.254.
- ²⁶⁵ <http://www.codulcivil.ro/art-993-notiunea/>.
- ²⁶⁶ D. Văduva, *Moștenirea legală. Liberalitățile*, Universul Juridic, București, 2012, p. 208.
- ²⁶⁷ I. Genoiu, *Dreptul la moștenire...*, p.254.
- ²⁶⁸ A se vedea supra, capitolul II.2, p.23.
- ²⁶⁹ I. Genoiu, *Dreptul la moștenire...*, p.254.
- ²⁷⁰ I. Genoiu, *Substituțiile fideicomisare ...*, p. 151.
- ²⁷¹ F.A. Baias, E. Chelaru, R. Constantinovici, I. Macovei, *op. cit.*, p. 1048.
- ²⁷² I. Genoiu, *Dreptul la moștenire...*, p.254.
- ²⁷³ F.A. Baias, E. Chelaru, R. Constantinovici, I. Macovei, *op. cit.*, p. 1042.
- ²⁷⁴ F.A. Baias, E. Chelaru, R. Constantinovici, I. Macovei, *op. cit.*, p. 1044.
- ²⁷⁵ D. Văduva, *Moștenirea legală...*, p. 210.
- ²⁷⁶ I. Genoiu, *Substituțiile fideicomisare ...*, p. 150.
- ²⁷⁷ F.A. Baias, E. Chelaru, R. Constantinovici, I. Macovei, *op. cit.*, p. 1044.
- ²⁷⁸ Ibidem.
- ²⁷⁹ I. Genoiu, *Dreptul la moștenire...*, p.255.
- ²⁸⁰ D. Văduva, *Moștenirea legală...*, p. 209.
- ²⁸¹ I. Genoiu, *Substituțiile fideicomisare...*, p. 154.
- ²⁸² D. Văduva, *Moștenirea legală...*, p. 209. Subiectul a fost supus analizei la începutul capitolului. A se vedea supra capitolul VI.I, p. 49.
- ²⁸³ L. Stănciulescu, *op. cit.*, p.147.
- ²⁸⁴ I. Genoiu, *Substituțiile fideicomisare...*, p. 154.
- ²⁸⁵ I. Genoiu, *Substituțiile fideicomisare...*, p. 154.
- ²⁸⁶ F.A. Baias, E. Chelaru, R. Constantinovici, I. Macovei, *op. cit.*, p. 1047.
- ²⁸⁷ F.A. Baias, E. Chelaru, R. Constantinovici, I. Macovei, *op. cit.*, p. 1048.
- ²⁸⁸ I. Genoiu, *Dreptul la moștenire...*, p.259.
- ²⁸⁹ I. Genoiu, *Substituțiile fideicomisare...*, p. 156.
- ²⁹⁰ I. Genoiu, *Substituțiile fideicomisare...*, p. 156.
- ²⁹¹ F.A. Baias, E. Chelaru, R. Constantinovici, I. Macovei, *op. cit.*, p. 1049.
- ²⁹² V. Stoica, L. Dragu, *Natura juridică a substituțiilor ...*, p. 13.
- ²⁹³ <http://www.codurile.ro/articles/8/1/CODUL-CIVIL-din-26-noiembrie-1864-/Page1.html>.
- ²⁹⁴ M. Eliescu, *op. cit.*, p. 317.
- ²⁹⁵ F.A. Baias, E. Chelaru, R. Constantinovici, I. Macovei, *Noul Cod civil. Comentariu pe articole*, Editura C.H. Beck, București, 2012, p. 1042.
- ²⁹⁶ J. Goicovici, *Liberalitățile reziduale...*, p. 26.